

СТРЕС В ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: надбання та втрати

*Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу*

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Лабораторія загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати**

СТРЕС В ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ: НАДБАННЯ ТА ВТРАТИ

*Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу
(16 травня 2023 року)*

Київ 2023

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 13 від 30.11.2023 року).

Стрес в житті сучасної особистості: надбання та втрати / Збірник тез доповідей Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу (м. Київ, 16 травня 2023 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. – Київ, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. – 63 с.

Редакційна колегія:

Максименко С. Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Турбан В. В.**, докторка психологічних наук, професорка; **Сердюк Л. З.**, докторка психологічних наук, професорка; **Бугайова Н. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця; **Поклад І. М.**, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця.

До збірника увійшли тези доповідей Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу «Стрес в житті сучасної особистості: надбання та втрати» (м. Київ, 16 травня 2023 року).

На науковому круглому онлайн-столі обговорювалися такі основні питання: стресові виклики та тенденції становлення й розвитку особистості в сучасному світі; провідні напрямки досліджень у психології при профілактиці та доланні стресу в житті людини; аспекти психологічної допомоги особистості в кризових ситуаціях; саморозвиток і самореалізація особистості у процесі сучасної життєдіяльності.

Рекомендації щодо впровадження результатів Всеукраїнського наукового круглого онлайн-столу полягають у підвищенні обізнаності науковців, викладачів і аспірантів щодо наслідків та перспектив становлення особистості у невизначеному світі та можливостей практичного використання досягнень загальної психології, психології особистості, історії психології, тощо в сучасних умовах освіти та науки.

Збірник адресований фахівцям-психологам науковцям та практикам, викладачам закладів вищої освіти, педагогам та вихователям, докторантам, аспірантам та студентам.

Матеріали опубліковано в авторській редакції. Відповідальність за достовірність викладеного матеріалу покладено на авторів статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

© Автори статей, 2023

© Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023

З М І С Т

Березіна О. О.	ПРОБЛЕМА СМЕРТІ У ТРАКТУВАННІ ПИЛИПА АРЬЕСА _____	4
Возоуан М.А.	FORMATION OF SOCIAL MATURITY OF LAW ENFORCEMENT AT THE STAGE OF PROFESSIONAL TRAINING _____	6
Бугайова Н. М.	ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ ЛЮДИНИ _____	8
Вернік О. Л.	ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕКСТАХ НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ» _____	13
Волошин В. М.	ЕТАПИ ПРОЖИВАННЯ ВТРАТИ _____	16
Гейко Є. В.	ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ _____	18
Дигун І. С.	ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ВНАСЛІДОК ДІЇ СТРЕС-ФАКТОРІВ _____	21
Коваль І. А.	ЗМІНИ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ПІДЛІТКІВ _____	26
Lukashov O.O.	ORGANIZATIONAL CONDITIONS FOR FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY OF INDIVIDUALS _____	28
Мельник О. А.	ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДОТВОРЧОЇ ФУНКЦІЇ ПРАКТИКИ НА ТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ _____	31
Поклад І. М.	РЕСУРСИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА _____	34
Родченкова І. В.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ КРИТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ _____	37
Сміла Н.В.	ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ _____	40
Солодчук С. Є.	КАСІТА ЯК ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ _____	43
Торжевська Н. Р.	АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ _____	47
Турбан В. В.	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ПРИ СТРЕСІ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ У ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ _____	50
Терещук А. Д.	ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНА ПЕРЕДАЧА ТРАВМИ _____	53
Чудакова В.П.	ПРІОРИТЕТНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ «ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» _____	56
Shevchenko O.L.	THE PROBLEM OF STUDYING PROFESSIONAL WELL-BEING IN MODERN PSYCHOLOGY _____	60

Березіна О. О.,
кандидатка психологічних наук,
наукова кореспондентка Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ У ТРАКТУВАННІ ПИЛИПА АРЬЕСА

Існує багато підходів, що розглядають проблему смерті у різних аспектах.

Одним з найбільш значущих і цікавих є трактування історії смерті, розроблене Пилипом Арьесом. На думку П. Арьеса, в основі еволюції ставлення людини до смерті лежить загальна еволюція внутрішнього світу індивіда в його ставленні до природи й до «іншого».

П. Арьесом, в історії людства було п'ять типів, п'ять уявлень ментальних підходів до осмислення проблеми смерті [47].

Перший тип – стан «прирученої смерті», девізом якого є: «Всі ми смертні», тобто немає такої людини, що не вмере. Людина – частина природи, тому смерть як інобуття, як перехід в інший світ є природний стан природи.

Такий підхід до смерті властивий періоду первісно-общинного й рабовласницького ладу, коли смерть сприймалась як частина круговороту природи.

На думку П. Арьеса, такий підхід до смерті в теперішній час нівелюється. На наш погляд, це не зовсім так, оскільки такий підхід до смерті, поряд з іншими, існує і нині.

Другий тип сприйняття смерті – «смерть своя».

Людина усвідомлює смерть, як свою особисту ношу, як справа особистого подвигу. Увесь час думаючи про Страшний суд, людина для полегшення проходження душі через чистилище прибігає до багатьох релігійних ритуалів.

Третій тип сприйняття смерті за П. Арьесом – «смерть далека й близька». Такий тип характеризується крахом механізмів захисту від природи. «І до сексу, і до смерті повертається їх дика, неприборкана сутність».

М.А. Шенкао заперечує думку автора, уважаючи, що цей етап в історії людства існував, тому що це була епоха буржуазних революцій і географічних відкриттів, рухів великих мас людей, які ринулися освоювати нові землі, що спричинило загибель десятків тисяч людей, тобто смерть далека (у далеких країнах) і близька (швидка від тропічних хвороб), швидка.

У наші дні установка «далека й близька смерть» актуальна. Незважаючи на те, що тривалість людського життя сучасної людини в середньому збільшилась, у підсвідомості кожний розуміє, що смерть може прийти в будь-який час.

На сьогоднішній час ми стикаємося з дуже близькою смертю, це воєнні дії на території України.

Люди стикаються з нею кожен час. Її показують у ЗМІ, через бомбування жилих будівель смерть може бути зненацька в рідному домі і за межами його.

Четвертий тип сприйняття смерті П. Арьєс представляє як «смерть твоя». Людина драматично сприймає й переживає вихід з життя значимого близького, смерть якого представляється йому більше тяжкою втратою, чим його власна смерть. Він починає відчувати більше сильну прихильність до рідних, почуваючи щиросердечний комфорт і розуміння своїх спрямувань у колі близьких, і у випадку втрати одного з них, вся його духовна система руйнується, викликаючи дискомфорт. Такі емоційні переживання переводять думки людини в площину самопожертви: «краще б я вмер, а не він».

П'ятий тип сприйняття й переживання смерті за П. Арьєсом – «смерть перевернена». У сучасний час страх смерті штовхає близьких людей відвозити старих, хворих, безпомічних близьких у лікарні, будинок для старих, де вони, оточені сторонніми людьми (лікарями, доглядальницями), вмирають на відстані від рідних.

Смерть стала «медикалізованою», «перекрученою», про неї стало соромно багато говорити. Жалоба й оплакування не афішують, сприймаючи їх як душевну хворобу. Емоційна стриманість на людях компенсується вдома слізьми й сумом про померлого.

П. Арьєс підкреслює той факт, що з розвитком цивілізації дітей починають усіляко огорожувати від усього, що пов'язане з образом смерті. «Прирученою» смерть є відносно уявлень сучасної людини.

Однією з рис «прирученої смерті» є відокремленість світу мертвих від світу живих, про що свідчать факти винесення місць поховання за межі середньовічного міста. Автор дійде висновку, що всі п'ять типів осмислення смерті властиві не тільки жителям Європи, але й всім жителям землі.

Список використаних джерел

- 1.
2. Philippe Aries, L'homme devant la mort, Editions du Seuil 1977, 528-s.

Vozoyan M.A.,
аспірант кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна

FORMATION OF SOCIAL MATURITY OF LAW ENFORCEMENT AT THE STAGE OF PROFESSIONAL TRAINING

Particular attention of scientists is drawn to the phenomenon of the formation of social maturity of law enforcement officers, an integral part of which is the study of the development of their professional identity.

The requirements for a modern law enforcement officer determine the main tasks of the professional level, namely, mastery of modern information technologies and the formation of individual abilities for self-improvement.

A modern law enforcement specialist must be able to correctly determine the goals and directions of professional activity, and implement theoretical knowledge in solving operational tasks. For a law enforcement officer, a formed professional identity is an important element of his successful professional activity, professional growth and professional development.

The formation of social maturity occurs in the process of work, and the foundation is laid during vocational training at a higher educational institution.

The choice of a place of professional training is the first stage of professional identification (a way of self-actualization of an individual in the field of professional activity, this is an important component of life and personal self-determination), if this choice is not made under the influence of the environment, it is not situational, but is the result of one's conscious choice.

Identification of a person with a profession involves combining the life of a professional with his activities; the typical qualities acquired by him begin to manifest themselves in all spheres of life and determine a person's attitude to reality.

The professional development of a cadet - a future law enforcement officer - is based on identification processes.

Age immaturity, idealistic ideas about a future profession (or their complete absence), and in most cases the forced choice of this profession (at the request of parents or relatives) adversely affect the result of the professional development of a future law enforcement officer.

The results of an empirical study of the characteristics of social maturity and professional identity statuses of law enforcement officers at the stage of professional training

showed that among fourth-year cadets the most common professional identity status is a formed identity. Thus, this group of cadets is ready to start working and realize their own capabilities.

Among first-year cadets, the most common type of professional identity status is moratorium, which is characterized by a normative crisis of self-determination, when an individual chooses from numerous development options only one that he can consider his own.

When studying the content characteristics of the identity of law enforcement officers at the stage of professional training, we identified such indicators of professional identity as: "cadet", "law enforcement officer", "commander", "person liable for military service", "future colonel", "future district police officer", "future officer", "future professional"

Investigating the levels of professional self-determination of the identity of future law enforcement officers at the stage of professional training, we determined that first-year cadets from the very beginning of their education at the educational institution are proud of their profession, educational institution and are complete enthusiasm for the future.

It is promising to study the characteristics of the professional identity of law enforcement officers at different stages of professionalization, depending on the characteristics of professional activity and taking into account the gender approach.

Бугайова Н. М.,

*кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця лабораторії загальної психології
та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ ЛЮДИНИ

Через віртуальний простір можна впливати на свідомість людини за для маніпулювання нею з метою досягнення маніпулятором власних цілей. Одним з важелів впливу є застосування методів таргетингу. Розглянемо механізм дії методів таргетингу на прикладі психології реклами.

Вплив на особистість через рекламу почався з виникненням торгівлі, проте зі створенням кіберпростору та соціальних мереж з'явився новий вид впливу на особистість людини – таргетивна реклама.

Таргетивна реклама підбирається на підставі аналізу особистих даних про користувача, з урахуванням його смаків, уподобань і потреб.

Саме тому демонстрація адресно-спрямованої реклами є більш ефективною і сильнішою за ступенем інформаційно-психологічного впливу на особистість споживача.

Методи таргетивної реклами є, на сьогоднішній час, одними з найвпливовіших важелів маніпулювання громадською думкою через соціальні мережі та інтернет-пошуковики. Саме цей вид реклами, з метою маніпулювання виборцями, було застосовано приватною британською компанією Cambridge Analytica, чия діяльність пов'язана з аналізом і збором електронної інформації, а також стратегічними виборчими технологіями.

Метою створення цієї методики було об'єднати великі дані, що отримані з соціальних мереж з військовою методологією проведення інформаційних операцій, а потім застосувати її для прицільного індивідуального впливу на американський електорат. Крістофер Уайлі, який допоміг заснувати компанію з обробки даних Cambridge Analytica і працював там до 2014 року, описав компанію як "арсенал зброї" у культурній війні [6].

Cambridge Analytica за допомогою спеціальних алгоритмів обробляла отримані дані та формувала психологічні портрети американських виборців, щоб маніпулювати їхньою думкою через політичну рекламу.

Таким чином у липні 2016 року представники кампанії Дональда Трампа отримали додаток, який підказував політичні уподобання і особистісні типи жителів за їх

адресами, завдяки чому можна було будувати агітаційну програму дуже прицільно і ефективно [6].

В результаті застосування особистих даних користувачів та їх психологічних характеристик, спрямованого таргетивного впливу зазнали 2 мільйона американців в 11 штатах. На думку, що поширювалась у ЗМІ, саме це стало одним з факторів перемоги Дональда Трампа на виборах.

Швейцарський журнал "Das Magazin" опублікував розслідування про те, як технології персоналізованої реклами, які були застосовані в мережі Facebook, вплинули на підсумки виборів в США та референдум про вихід Великобританії з ЄС [2].

Також "The Guardian" тривалий час займались розслідуванням втручання Facebook у вибори президента США Дональда Трампа та Brexit через маніпуляції інформацією [5].

За основу для таргетивної реклами була взята п'ятифакторна модель особистості OCEAN американського психолога Lewis R. Goldberg (1999). Згідно моделі є п'ять основних рис особистості: екстраверсія, доброзичливість, свідомість, нейротизм та відкритість досвіду. [4].

За основу R. Lewis узяв трифакторну модель Ганса Айзенка, в якій були три критерії оцінки – екстраверсія, нейротизм та психотизм, – і доповнив її [3].

Зі слів психолога Michal Kosinski, оскільки кожному рису характеру людини можна виміряти на основі п'яти вимірів особистості, "Великої п'ятірки": відкритості, свідомості, екстраверсії, доброзичливості та нейротизму, можливо, ґрунтуючись на цих вимірах, відносно точно сказати, з якою людиною ми маємо справу, тобто які в неї потреби та страхи, а також, як вона поводитиметься. Але тривалий час проблемою було отримання даних, адже для їх визначення потрібно було заповнити складну, дуже особисту анкету. Потім з'явився інтернет і Facebook [2].

Саме Cambridge Analytica проводила агітацію перед британським референдумом відносно виходу з ЄС. Особисту інформацію про британців, Cambridge Analytica, як і в випадку з передвиборчою компанією Дональда Трампа, збирала в соціальних мережах.

Алгоритм, який застосовувала Cambridge Analytica, дозволяв з'ясувати персональні дані користувачів: такі як стать, вік, рівень інтелекту, сексуальну орієнтацію, і навіть наявність психічних травм, на основі звичайних "вподобайок".

Недобросовісні компанії отримують особисті дані користувачів із соціальних мереж, частіш за все, за їх власною згодою. Наприклад коли користувачі у Facebook проходять тести, перевіряючи свій IQ, або хочуть узнати, на кого з акторів вони схожі, чи хто є їхнім двійником, людина добровільно дає згоду на доступ до її персональних даних.

Пізніше стало відомо, що у Facebook стався великий витік особистих даних п'ятидесяти мільйонів користувачів, які без їх відома були використані в ході президентської гонки для політичної "таргетованої" (тобто, адресно-спрямованої) реклами.

Ці дані були отримані за допомогою вікторини "Це ваше цифрове життя", яка проходила ще у 2014 році.

Ще у 2011 році австрійський активіст Шремс звернувся в Facebook з запитом надати йому всю інформацію, яку мала про нього компанія. В результаті йому видали CD, де було 1200 файлів, що містили повний архів його листування, статуси, публікації на його сторінці, інформацію про IP-адреси всіх пристроїв, з яких він коли-небудь заходив на сайт Facebook, і навіть особисті повідомлення, які, як він вважав, він давно та безслідно видалив.

Окрім соціальних мереж, особисті дані потрапляють до третіх осіб через програми та додатки, де, при встановленні них, користувач дає добровільну згоду на доступ до своїх персональних даних.

Наприкінці лютого 2023 року знов набрав популярності застосунок GetContact. Це телефонна утиліта, яка дає змогу подивитися, як ваш або чийсь інший номер записаний в адресній книзі інших користувачів. GetContact просить дозвіл до наступної інформації: телефонної книги користувача, історії дзвінків, IP-адреси, фотографій та відео, поштової адреси та іншого.

Після отримання дозволу всі контакти потрапляють в загальну базу сервісу, яка може стати доступною практично для будь-якої зацікавленої особи, як для розсилки рекламних повідомлень, таргетивної реклами так і потрапити до колекторів, шахраїв, кіберзлочинців або спеціалістів ворожих країн. Що є особливо небезпечним для України, яка зазнала збройної агресії РФ.

Навіть якщо користувач не дав згоди на доступ до своєї телефонної книги, додаток завантажує всі списки контактів користувачів на сервери GetContact, в тому числі номери телефонів людей, які не давали на це власного дозволу.

Для встановлення телефонного додатку, пропонується прийняти умови угоди користувача. Більшість користувачів позначають згоду галочкою, не читаючи умов угоди але згідно умов договору, користувач дозволяє компанії збирати будь-які дані та ділитися ними з третіми сторонами.

GetContact не порушує Правила збирання, оброблення та зберігання персональних даних, які визначено Законом України "Про захист персональних даних" [1].

Дізнатися про те, яку інформацію збирають мобільні додатки, можна подивившись на функції, що пропонуються і по списку дозволів, які запитують додатки при установці.

Найбільш часто це доступ до телефонної книги, фотогалереї, мікрофону та відеокамери. Також користувач може надавати інформацію про стать, вік, включаючи дату народження і дозвіл на визначення геолокації.

При заповненні анкети, компанії можуть отримувати інформацію про інтереси, риси характеру і спосіб життя користувачів.

Для публікації фотографій просять доступ до фотоальбому і відеокамери, завдяки чому можна стежити за спілкуванням користувачів.

Закон (абзац 8, статті 2) [1] не деталізує і не визначає перелік персональних даних. Тобто, положення Закону можуть бути застосовні до збору будь-яких персональних даних. Таким чином ст. 2 Закону легітимізує збирання та оброблення даних, запит на які роблять під час реєстрації користувачі в застосунках, чим юридично захищають себе від відповідальності.

Для того, щоб забезпечити збереження персональних даних, треба притримуватись основних *правил психологічної кібербезпеки*:

1) Не слід проходити тести, де просять користувача увійти через Фейсбук. Більшою мірою вони розважальні, створені для масового збору даних і не є такими, що несуть правдиву інформацію.

2) Читайте правила користувача до застосунків. Якщо додаток вимагає особисту інформацію, яка є зайвою для нього, треба відмовитись від його встановлення.

3) Не слід натискати кнопку "подобається" на сторінці якогось конкретного продукту. Це може спровокувати потік реклами та спаму.

4) Краще не проходити за посиланням з соцмережі, якщо щось зацікавило – більш безпечно йти безпосередньо на згаданий веб-сайт.

5) Не слід викладати фото та відео особистого змісту власні та дітей. Це може бути небезпечним.

6) Не слід викладати у соціальних мережах фото та відео роботи ППО та будь яку іншу інформацію, яка може бути використані ворогом проти України.

7) Потрібно пам'ятати, що інформація, яка викладається в соцмережі, навіть на закритих ділянках, може потрапити у ділянки загального користування.

Сучасний кіберпростір і нові структури дистанційних комунікацій розширюють можливості використання цифрових технологій у якості дієвого інструменту маніпуляції свідомістю людини.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про захист персональних даних" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

2. Das Magazin. "Ich habe nur gezeigt, dass es die Bombe gibt". Psychologe Michal Kosinski weiss, wie man Menschen anhand ihres Facebook-Verhaltens analysiert. Publiziert: 20.03.2018, 13:11. Electronic copy available at: <https://www.tagesanzeiger.ch/ich-habe-nur-gezeigt-dass-es-die-bombe-gibt-652492646668>

3. Hans Eysenck: Personality theorist. Electronic copy available at: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.04.007>

4. Lewis R. Goldberg (1999). Mervielde, I.; Deary, I.; De Fruyt, F.; Ostendorf, F. (eds.). "A broad-bandwidth, public domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models". Electronic copy available at: https://translated.turbo pages.org/proxy_u/en-ru.ru.2fd5f0d2-6507639b-a3de43b4-74722d776562/https/ipip.ori.org/A%20broad-bandwidth%20inventory.pdf

5. The Cambridge Analytica Files. I made Steve Bannon's psychological warfare tool' meet the data war whistleblower. Sun 18 Mar 2018. Electronic copy available at: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/data-war-whistleblower-christopher-wylie-faceook-nix-bannon-trump>

6. The New York Times. How Trump Consultants Exploited the Facebook Data of Millions. 17 March 2028. Electronic copy available at: <https://www.nytimes.com/2018/03/17/us/politics/cambridge-analytica-trump-campaign.html>

Вернік О. Л.,
*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії
загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна*

**ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕКСТАХ
НА ПРИКЛАДІ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ»**

Однією з важливих проблем, з якою досить часто стикається вітчизняний науковець, досліджуючи сучасні питання психологічної науки, є знаходження адекватних термінів для позначення нових понять, що виникають в процесі її розвитку. При цьому можуть вирішуватися щонайменше два взаємопов'язаних завдання.

По-перше, у випадку вже існуючого і поширеного, насамперед, англomовного терміну, знаходження відповідного йому в українському тезаурусі. Досить часто таке завдання вирішується тривіальним, але, на наш погляд, не зовсім адекватним чином, через механічне транскодування або калькування терміну.

На думку багатьох науковців-лінгвістів, калькування як засіб термінотворення прийнятне, лише якщо «відповідний чужомовний прототип правильно відбиває ознаки означуваного поняття, якщо розглядати його не відірвано, а в колі понять одного ряду та коли образність терміна-прототипа не чужинна мові-запозичальниці» (Шляхта О.В., 2008).

По-друге, зворотна ситуація – віднаходження в англomовній літературі нового, але поширеного і загально вживаного у вітчизняній науковій лексиці терміну. Проблема для науковця тут полягатиме у відповіді на питання, який саме предмет англomовних досліджень адекватний / еквівалентний предмету, що позначається певним україномовним терміном, оскільки близьких за значенням термінів може бути декілька, й значна кількість з них може використовуватися в іншомовних психологічних дослідженнях різного спрямування.

В якості прикладу калькованої невідповідності наукового терміну, яким позначається цілий напрям сучасної вітчизняної психології, можна навести «екологічну психологію». Якщо порівняти проблематику екологічної психології в Україні і *ecological psychology* в США, то отримуємо досить мало спільного.

Однією з причин такого є різне тлумачення терміну «екологічне» в силу його багатозначності і різнорівневості. В науково-психологічному контексті навіть в США існує щонайменше два поширених тлумачення. Перше склалося на основі поглядів

К. Левіна й має більше соціально-психологічний контекст¹; й друге, в загально психологічному сенсі перцептивних процесів, запропоноване Дж. Гібсоном.

Саме другий спосіб інтерпретації «екологічного» став провідним в сучасній американській *ecological psychology*, тоді як проблемне поле і напрями досліджень вітчизняної екологічної психології почали формуватися на основі ситуації Чорнобильської катастрофи в умовах жорстких суспільних перетворень.

Якщо з назвами напрямків психологічної науки маємо більше або менше розуміння, то з термінами, що позначають окремі сучасні наукові поняття, ситуація інша. Одним з таких термінів, яким позначають досить актуальне і поширене на сьогодні психологічне поняття є «життєвий шлях». Якщо ввести в гугл-перекладачі цей термін українською мовою, то отримуємо «way of life» й в зворотному напрямку так само, з позначкою «перевірено спільнотою перекладача Гугл».

Разом з тим, коли вводиш термін «жизненный путь», отримуєш в перекладі вже «life path», так само взаємообернено. Викладачі англійської мови перекладають зміст поняття «way of life» скоріше не як «життєвий шлях», але як «спосіб життя», акцентуючи увагу на управлінсько-організаційній функції.

Ситуація ще більше ускладнюється, коли починаєш шукати психологічні англійськомовні праці, пов'язані з життєвим шляхом. Навіть ті з них, на які передусім посилаються вітчизняні дослідники даної проблеми. Зокрема, на праці Ш. Бюлер, яка, вважається, ще в 30-х роках ХХ століття чи не першою використала дане поняття в якості предмету психологічного дослідження. Виявляється, що автори здебільшого посилаються на дві роботи науковиці – перша, 1935 року «The curve of life as studied in biographies», й друга, 1968 року «The course of human life as a psychological problem». Тож, в першому випадку маємо термін «curve of life», який вітчизняні науковці перекладають як життєвий шлях, а у другому – «course of life».

Разом з тим, А. Бандура у своїх працях використовує термін «life paths» у множині (!). Белтс і значна кількість послідовників користуються у своїх дослідженнях терміном «lifespans», який в одному зі своїх проявів, що орієнтований на особу в цілому, а не на функцію, часто, за твердженням самого Белтса (Оксфордська енциклопедія психології, Том 5, 2000, 52-57), ототожнюється з «life course psychology». Дотичними, але майже не відображеними у вітчизняному науково-психологічному полі також є дослідження, що ґрунтуються на понятті «життєві історії» («life stories») (Д. Мак-Адамс, 1985).

Таким чином, вітчизняний дослідник життєвого шляху в процесі аналізу зарубіжних досліджень постає перед проблемою – з чим саме співвідносити власні розробки проблематики життєвого шляху, та який англійськомовний термін використовувати при їх публікації, для того щоб текст був адекватно прочитаний в контексті англійськомовної психології.

¹ З цим контекстом розробки української екологічної психології мають досить багато спільного

Ще більш складною виявляється ситуація коректного перекладу на іноземну мову (насамперед, англійську) наукових текстів, в яких вітчизняний дослідник, базуючись на національній науковій школі, намагається обґрунтувати введення нового психологічного поняття.

Проблема на сьогодні є відкритою. Оскільки два явних способи її вирішення – відмова від вітчизняної наукової традиції на користь іншомовної, насамперед англійської, з одного боку, й ігнорування сучасних міжнародних тенденцій, з іншої, є досить не конструктивним. Для адекватного її вирішення по-перше, мають бути виконані щонайменше дві умови по відношенню до особистості науковця – це досить вільне володіння як іноземною повсякденною мовою, так і спеціальним науково-психологічним тезаурусом в цій мові; й, по-друге, кожного разу має проводитися спеціальне аналітичне дослідження шляхом порівняння предметних полів наукових праць в обох мовах з метою віднаходження найбільш близького за значенням поняття в іноземній.

Список використаних джерел

1. Albert Bandura (1998) Exploration of Fortuitous Determinants of Life Paths, *Psychological Inquiry: An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 9:2, 95-99, DOI: 10.1207/s15327965pli0902_2
2. Baltes, P. B., Lindenberger, U., & Staudinger, U. M. (2006). Life Span Theory in Developmental Psychology. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (pp. 569–664). John Wiley & Sons, Inc.
3. Bühler, C. (1935). The curve of life as studied in biographies. *Journal of Applied Psychology*, 19(4), 405–409. <https://doi.org/10.1037/h0054778>
4. Buhler, C., & Massarik, F. (1968). The course of human life: A study of goals in the humanistic perspective. Springer.
5. McAdams, D.P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, 5, 100 - 122.
6. Gibson, J.J. (2014). *The Ecological Approach to Visual Perception: Classic Edition* (1st ed.). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9781315740218>.
7. Mayer, K.U. (2003). The Sociology of the Life Course and Lifespan Psychology: Diverging or Converging Pathways?. In: Staudinger, U.M., Lindenberger, U. (eds) *Understanding Human Development*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0357-6_23
8. Плєскач В. (2002). Кальки в українській технічній термінології // Вісник НУ «Львівська політехніка». № 453. С. 510-512
9. Шляхта О. В. (2008). До проблеми словотвірного калькування в математичній термінології доби українізації / Шляхта О.В. // Наукові записки НаУКМА. Т. 85 : Філологічні науки. С. 28-34. Url: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6047>

Волошин В. М.,
кандидат психологічних наук,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна

ЕТАПИ ПРОЖИВАННЯ ВТРАТИ

Важливо для спеціалістів, які працюють з втратою та і для усього населення знати етапи проживання втрати людиною. Дані знання надають можливість розуміння, що відбувається з людиною, яка проживає втрату на даному часовому проміжку, і як можливо їй допомогти.

Перші 48 годин. Шок від перенесеної втрати й відмова повірити в подію. Емоції загального страху втратити когось із членів сім'ї та друзів (можливий також сильний страх втрати самого себе і в фізичному, і в психічному сенсі).

Перший тиждень. Необхідність у проведенні похорону та інші клопоти заповнюють всі думки, тому почуття втрати може переноситись автоматично. Воно може супроводжуватися почуттям «занепаду», емоційним чи фізичним виснаженням. Але ситуація переживається, як проблема, яку треба вирішувати.

Від 2 до 5 тижнів. Відбувається розрив шаблону, бо люди хоч і співчують, але продовжують жити своїм життям. Тут переважає почуття залишеності з боку сім'ї і друзів, які повернулися до своїх буденних справ після похорону. У цей період проявляється відчуття ізоляції, випадіння з реальності, з'являється агресія.

Від 6 до 12 тижнів. На цьому проміжку знімаються всі наслідки шокового стану й усвідомлюється реальність втрати. Спектр пережитих у цей час емоцій досить широкий; людина відчуває втрату і погано контролює себе. Постійні перепади настрою.

Від 3 до 4 місяців. Починається цикл «гарних та поганих днів». Людина стає дратівливою та нетерплячою щодо фрустрації. Здебільшого з'являється гнів, почуття емоційної регресії, внаслідок зниження імунної системи зростають соматичні скарги, особливо інфекційного і простудного характеру.

6 місяців. Починається депресія. Слабшає тяжкість пережитого, але не емоції. Дні народження, свята особливо важко переносяться і можуть знову викликати депресію. Також спогади накладаються на реальність і посилюють негативні реакції.

12 місяців. Перша річниця з дня смерті може бути травматичною або переламною, залежно від наслідків пережитих за рік страждань.

Від 12 до 24 місяців. Це час «розсмоктування». Людина, що пережила втрату, повільно повертається до колишнього життя.

Саме в цей період зникає з розмови людини слова «важка втрата» та «горе»; «життя бере своє».

Однак, треба зауважити, що у жінок, які втрачають чоловіків на війні та не мають змоги поховати їх, процес проживання втрати відбувається по-іншому, оскільки їх життя не змінюється так сильно.

Він служив і вдома його не було, і зв'язку часто також не було. Тож усвідомлення горя інше - іноді через це людина просто не може горювати, бо немає фізичних, доказових фактів, смерті чоловіка – особливо за відсутності можливості поховання.

Фази горювання (за Колін Паркесом):

1. Завмирання (шок) – людина може бути настільки шокована, що увага майже на нульова;

2. Туга (заперечення втрати, агресія) – роздратування та пошук причин та винних у тому, що сталося;

3. Фаза хаосу й відчаю, під час якої людина не може функціонувати на звичному рівні – увага знижується і все буквально випадає з рук. Збільшення помилок та зайві дії є нормою у цьому періоді;

4. Реорганізація життя – вибудова нових кордонів, зміна кола спілкування та пошук нових цінностей та орієнтирів у житті;

5. Посттравматичний розлад або посттравматичний зріст – не завжди після травми можна просто повернутися до звичного життя. Наразі в Україні його і немає.

Після усього пережитого людина може заклакнути, заморозитися у точці горя, відчувати себе винятково жертвою – або ж вийти з травми у посттравматичний зріст. Тобто - стати сильнішою, більш цілісною та самодостатньою, більш резильєнтною.

Гейко Є. В.,
докторка психологічних наук,
професорка Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка,
м.Кропивницький, Україна

ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Завдяки аналізу феноменологічної традиції відстежується динаміка осягнення цілісності від трансцендентального пізнання (Е. Гуссерль) до онтологічного (М. Ґайдеґер). Так, суттєвими складовими трансцендентного постають “зусилля збирання себе” (М. Мамардашвілі) й “експансія тілесності” (М. Мерло-Понті). Тобто проблема цілісності щільно пов'язана із визначенням умов і меж антропологічного фокусу.

У загальнопсихологічному контексті проблематика цілісності особистості розглядається у психосоціальному контексті як ідентичність особистості (А. Борисюк, З. Ковальчук та ін.); у соціально-когнітивному й диспозиційному ракурсах – як становлення цілісності особистості (І. Ващенко, Н. Завацька, А. Коваленко, О. Кононенко, В. Турбан та ін.).

У працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна висвітлюється соціокультурний контекст, інтерсуб'єктивне підґрунтя цілісності особистості.

Проблематика цілісності особистості постає в психологічних теоріях гуманістичного напрямку. Зокрема, гештальт-психологія розкриває проблему границь поля сприйняття й практичного руху до фокусу “Я”; гуманістична психологія акцентує увагу на глибинній цілісності людини й розвитку її потенціалу; екзистенційна психологія розглядає цілісність особистості як практичний рух екстатичності в напрямку “можливість-дійсність”.

Саме спроба ствердження унікальності й розуміння складності функціонування цілісної особи в реальному світі є головним постулатом гуманістичних теорій особистості. Принцип холізму артикулюється вченими щодо завершення гештальта (гештальт-психологія) і самоактуалізації (гуманістична психологія), екстатичного руху (екзистенціальна психологія) і руху до цілісності (трансперсональна психологія).

Однак гуманістична психологія, здійснюючи антропоцентричний наголос і застосовуючи принцип холізму, не надає вичерпного визначення всієї повноти людського існування. Тому з'ясування умов цілісності особистості й основних принципів її методологічної тематизації в дослідженні пов'язано, в першу чергу, з системним підходом.

Водночас залишаються дискусійними питання однозначного тлумачення поняття “цілісність”, єдиного розуміння структури цілісності особистості, особливостей її генези, функціонування.

Отже, неоднозначність й суперечливість підходів стосовно явища цілісності особистості, складність та багатоплановість означеного феномену потребують обґрунтованого висвітлення і поглибленого вивчення.

У найбільш загальному вигляді задум даного дисертаційного дослідження й полягає в тому, щоб, на підставі аналітичного осмислення й визначення умов цілісності та основних принципів методологічної тематизації, виявити найбільш об'єктивні способи інтерпретування цілісності, які було напрацьовано науковою парадигмою.

Встановлено, що цілісне пізнання людини є актуальною тенденцією сучасної психологічної науки та науки в цілому. Показано, що найсуттєвіші аспекти цілісного пізнання людини полягають у гетерогенності буття, безперервності психічного, поліфункціональності та поліструктурності, системному характері свідомості та її здатності до саморегуляції, активність людини як суб'єкта, її змінювання, розвиток та саморозвиток.

На основі історичного підходу визначено, що проблема цілісності, як суттєвої характеристики людського буття і місця людини у світі, постає в різні історичні епохи в розмаїтті форм:

✧ як своєрідний мікрокосм розглядається частиною макрокосму (Аристотель, Демокріт, Платон, Сократ, Сенека та ін.);

✧ уподібненість Божественному (Аврелій Августин, Філон Александрійський, Фома Аквінський та ін.);

✧ цілісність як уособлення земного і небесного в індивідові, наділеного свободою волі (Н. Макіавеллі, М. Монтень, Є. Роттердамський та ін.);

✧ цілісність людини в раціоналістичному або натуралістичному вимірі (Г. Гегель, Р. Декарт, Г. Лейбніц, І. Кант та ін.);

✧ особистісний аспект й цілісність буття індивіда відображено в роботах М. Бердяєва, М. Бубера, А. Камю, С. Кьеркегора, Ж.-П. Сартра, М. Ґайдеґгера, Л. Шестова, К. Ясперса.

Показано, що у межах висвітлення сутності особистості проявляється цілісно-особистісний підхід, який увиразнює психічне в межах категорії особистість. Теоретичні розробки цілісного підходу до особистості здійснювали К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, С. Рубінштейн.

Передумовою цілісного підходу є комплексні дослідження Б. Ананьєва, інтегральні дослідження індивідуальності В. Мерліна. Спроба реалізації цілісного підходу до особистості вбачається у концепціях представників гуманістичної психології, зокрема екзистенційної: впливи на особистість методами психотренінгу з метою самоактуалізації особистості (А. Маслоу), становлення "добре функціонуючої особистості" (К. Роджерс), пошуку людиною смислу власного життя (В. Франкл).

З'ясовано, що до суттєвих властивостей індивіда, які розкривають цілісність особистості, належать:

✧ потенційна універсальність (усезагальність), що забезпечує можливість засвоєння різного змісту, форм, способів життя у розмаїтті цього змісту, який змінюється історично, онтогенетично, етнографічно (А. Арсен'єв, П. Флоренський);

✧ потенційна безкінечність людини (С. Рубінштейн), що сприяє в процесі засвоєння і функціонування виходити за межі засвоєного, у тому числі й межі власного "Я" з метою створення нового, процесу творення;

✧ здатність до трансцендування як головна властивість особистості (В. Петровський); особливий взаємозв'язок з іншими людьми, що характеризує здатність до ототожнення з іншими і відокремлення себе, власного "Я" – уособлення з іншими і власне своїм;

✧ ідентифікація й уособлення як єдиний механізм, що визначає розвиток, буття особистості (В. Мухіна);

✧ "ідеальне буття" або здатність до ототожнення і уособлення, здатність бути собою й іншим (Є. Ільєнков, А. Петровський).

Констатовано, що тема цілісності набуває особливої уваги в окремих психологічних теоріях.

Так, у *гештальт-теорії* відбувається абсолютизування поняття "цілісність", уявлення про природу цілого (М. Вертгаймер, В. Келер, Ф. Перлз, Ф. Смутс);

у *психоаналізі* розкривається "відчуження" як процес і результат відокремлення суб'єкта від первинної цілісності й уособлення – створення власної автономії;

у *біхевіоризмі* розглядається зв'язок "стимул-реакція" як складне утворення, що має власну структуру, спроба вирішити проблему взаємовідношення частки і цілого (Е. Толмен);

у *соціальной і культурній антропології*: еволюціонізм висвітлює етнографічну спільноту як цілісність, дифузійнізм надає об'єктивного значення дифузії окремих культурних рис або елементарних структур, функціоналізм визначає цілісність як сукупність окремих елементів, а культуру як єдність усіх її елементів; у конструктивізмі цілісність постає як інтегративна єдність;

утім поняття "цілісність" у *гуманістичній психології* розуміється як висхідна основа буття людини.

Таким чином, на основі результатів психологічного аналізу наукових студій можна зазначити, що цілісність є фундаментальною властивістю складних утворень (систем); властивості й потреби цілого виступають як важливі детермінанти розвитку, а розвиток саме властивості цілісності є критерієм розвитку.

Дигун І.С.,
аспірантка Східноукраїнського
національного університету
імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ВНАСЛІДОК ДІЇ СТРЕС-ФАКТОРІВ

На сучасному етапі розвитку наша країна перебуває в стані екстремальної ситуації й постійної дії стрес-факторів. Тому соціально-психологічна оцінка дії таких факторів є надвагомою, особливо у вимірі питання реабілітації постраждалих через вплив зазначених чинників. Тому й інтегрований підхід до висвітлення феноменології реабілітації осіб, котрі перебували в екстремальних умовах, як значущий у світовій та вітчизняній психологічній науці постає як першочерговий.

Найсуттєвіші й актуальні проблеми вітчизняної соціальної психології, психотерапії, гуманітарних дисциплін, що пов'язані із дослідженнями соціально-психологічних наслідків впливу екстремальних стрес-факторів високої інтенсивності на особистість, яка перебуває в умовах військових дій й різних за своїм характером катастрофічних подій (О.Моляко, В. Клименко, О.Кокун,).

Імовірність відчувати травматичну дію екстремального стрес-фактору в теперішніх умовах історичних подій та глобальних соціально-психологічних, економічних та політичних перетворень, виявляється найбільш прогнозованою для багатьох людей, навіть народів, спільнот, етнічних груп, все це спричинює великий інтерес та потребу в соціальним середовищем наукових досліджень присвячених зазначеній тематиці.

У сучасній науковій парадигмі активно поширюється поняття «травматичного стресу», висвітлення якого полягає саме через його семантичне поле, проблеми моделі залежності від рівню реакції від інтенсивності стресору, уведення почуття провини у реєстр посттравматичних симптомів, можливого впливу мозкових порушень, ефекту стрес-гормонів, викривлень пам'яті через сексуальне насилля у ранньому дитинстві, впливу соціально-політичної ситуації у суспільстві (О.Пітман, Д.Бреслау, Е.Горовіц) і зростанням міжнародної терористичної активності й небезпеки поширення зазначеного явища.

Особливе значення у сучасних реаліях має окрема форма екстремального стрес-фактору, саме воєнний стрес, що має різну термінологію. А саме: «швейцарська хвороба» (Дж.Хофер), «нервовий шок» (Ж.-М.Шарко), «військовий невроз» (З.Фрейд), «посттравматичний стресовий розлад» (М.Горовіц), «травматичні неврози війни» (А.Кардінер).

Отже, реабілітація постраждалих внаслідок зазначених чинників виявляється першочерговим завданням суспільства. Система реабілітації постраждалих осіб через екстремальні події зосереджується, передусім, на спільних зусиллях фахівців-психологів, клінічних психологів, психотерапевтів, психіатрів у відновленні та збереженні здоров'я таких осіб.

Одним з найпоширеніших проявів воєнного стресу є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – психічний стан, що віддзеркалює розвиток характерних симптомів, що виникають після переживання сильного стресу (Діагностичний та Статистичний Показник з Психічних Розладів, 4-е видання [DSM-IV]; Американська Психіатрична Асоціація, 1994).

Ці симптоми охоплюють відтворення подій, що постійно повторюється, відповідних образів, думок, почуттів, що викликають важкі емоційні переживання; постійне запобігання стимулів, що пов'язані з травмою; оціпіння, блокування емоційних реакцій, сукупність постійних симптомів напруження, що постійно збільшується й збудження. Зазвичай такий розлад переживається більше ніж місяць й викликає клінічно значущий емоційний стан або порушення у професійній та соціальній життєдіяльності.

Особистість, яка виявляє такі ознаки на рівні діагнозу, пережила травматичну подію, що мала загрозливий для життя характер й під час відтворення такої події відчувала страх доволі інтенсивного прояву а також безпорадність чи, навіть, жах. Якщо тривалість симптомів менше за три місяці, то фахівці розглядають такі прояви, як (гостре ПТСР), якщо тривалість симптомів перевищує три місяці, то розлад вважається хронічним. Спостерігаються події, коли симптоми виявляються через місяці або, навіть, роки після пережитої травми. У таких випадках визначають «ПТСР із пролонгованою дією».

Більшість осіб, що постраждали від травм, з часом поновлюються. Проте, у великої кількості, що складає меншину виникають симптоми ПТСР та без необхідного лікування вони можуть призвести до розвитку серйозного й стійкого психічного розладу.

Отже, ПТСР характеризується постійним переживанням симптомів, що мають прояв:

- як ті, що повторюються й нав'язливі спогади про подію;
- сновідіння, що повторюються про подію;
- дії, мов би події відбулися знов;
- інтенсивні важкі переживання, що були спричинені зовнішньою або внутрішньою ситуацією, що нагадує про травматичні події або ті, що символізують її;
- фізіологічні реактивність на стимули або ситуації, що нагадують про подію.

Тобто, розлад має на увазі симптоми запобігання та емоційного оцінювання. Вони можуть охоплювати

- зусилля щодо запобігання думок, почуттів, бесід про подію;
- зусилля про запобігання діяльності, місць або людей, які асоціюються із подією;
- нездатність згадати про важливі аспекти події;

- помітне зниження зацікавленості щодо того, що раніше сприяло задоволенню;
- відчуття відчуженості, дістаційованості від інших людей;
- обмеження спектру емоційних переживань;
- почуття зменшення життєвих перспектив, що супроводжується значущою нестачею планування майбутнього.

Окрім цього, наявні симптоми збудження, що не мали місця до травматичної події, а саме:

- труднощі із засипанням або поганий сон;
- подразливість або спалахи гніву;
- утруднення із концентрацією уваги;
- підвищений рівень настороженості, гіпердіяльність, постійне очікування небезпеки або повторне переживання ситуації, що загрожує життю;
- гіпертрофована реакція на переляк.

Цікаво, що не всі люди, які пережили травму, відчувають ПТСР. Так, у дослідженнях Бреслау зазначено, що майже 25% осіб, які пережили травматичну подію, в подальшому відчули наслідки ПТСР, що у багатьох (9%) оформилося у тривале захворювання [1].

У дослідженнях Норіс виявив ПТСР на рівні 5% наявність ПТСР у жінок, в яких ПТСР був хронічним [6]. У дослідженнях Кеслера було виявлено ПТСР у 8% населення, в яких цей розлад простежується впродовж життя [4].

Звичайно, що ПТСР має високі показники в «групах ризику». Так, у дослідженнях проблем реадaptaції в'єтнамських ветеранів виявлено, що, передусім, найвищу психологічну ціну за військові дії сплачують, власне, солдати, саме у 30 % з 3,1 мільйони ветеранів війни у В'єтнамі оформлюється ПТСР. Зазначимо, що 15 % з них страждають на ПТСР, не дивлячись на те, що після закінчення війни пройшло 15 років.

Також, у групі ризику ті особи, які пережили насилля. У дослідженнях Кілпатрика наголошується про те, що впродовж життя 13 % американських жінок відчували сексуальне насильство. Майже у третій частини з них розвинулося ПТСР. Зазначено, що 4 % американських жінок страждають на ПТСР, що пов'язано із сексуальним насильством [5].

Згідно з результатами епідеміологічних досліджень, виявлено гендерну різницю щодо переживання травм й розвитку ПТСР. Так, більше ніж 60% чоловіків відчувають негативну дію травматичних подій й 50% жінок. Втім, жінки (12%) більше схильні до розвитку ПТСР, ніж чоловіки (6%) [3]. Тобто, наведені дані виявляють реальну гендерну різницю стосовно вразливості щодо ПТСР, яка, можливо пов'язана із біологічними, психологічними та соціальними диференціаціями.

Також, може бути виявлений прямий зв'язок із типом травмуючих події, що, передусім, переживають чоловіки та жінки. Так, для жінок у 10 разів вище ймовірність пережити сексуальне насилля, а для чоловіків у двічі більша ймовірність загрожуючі травмуючі події, нападіння, аварії [3].

У дослідженнях Бреслау виявлено, що жертви насилля мали найвищі показники ПТСР. Проте, найчастіше провідною причиною ПТСР серед населення (31%) неочікувана й несподівана смерть близької людини через високу поширеність такого виду травматичної події (60%).

У цьому дослідженні, відстежено, що ПТСР триваліше у жінок, ніж у чоловіків, найчастіше більше, ніж шість місяців (74%), а також триваліше, якщо травматична подія відбулася безпосередньо з самою людиною. У дослідженні виявлено расову різницю у розвитку ПТСР, що виявлено у тому, що населення, яке не відноситься до білої раси, вдвічі більш вразливіше до ПТСР, ніж біле населення [2].

Отже, ПТСР є доволі поширеним. Найчастіше фахівці відзначають, що у клінічній практиці значна частина осіб переживала травмуючі події, з приводу чого вони й звертаються по допомогу. Тобто, в такий спосіб постає питання щодо об'єктивної діагностики й оцінювання ПТСР.

Діагностичні методики у галузі психічного здоров'я часто оцінюються на підґрунті їх діагностичної значущості, типу критеріальної валідності, що відноситься до можливості тесту прогнозувати діагностичний статус. Існує три кроки у визначенні діагностичної значущості такої методики.

Передусім, обирається «золотий стандарт». У психологічних дослідженнях, найчастіше, це діагноз, що ґрунтується на клінічному інтерв'ю, він також може бути отриманий завдяки декількох витоків інформації.

Окрім цього, золоті стандарти й новітні розроблені тести застосовуються до експериментальної групи учасників. Потім, розкид отриманих даних перевіряється для визначення його діагностичної значущості, норми або, інакше кажучи, здатність прогнозувати діагноз, що визначається золотим стандартом. Оптимальні оцінки норми для тесту можуть прогнозувати найбільшу кількість випадків з діагнозом чи без нього для первинної вибірки.

Усі існуючі методи вимірювання психічних розладів далекі від ідеальних. Існує два основних вимірювання похибки, що є в тесті, одна помилково позитивна, а друга, помилково негативна.

Помилково позитивне вимірювання виникає у тому випадку, коли оцінка пацієнта є вище за норму, але в дійсності він не є хворим. Помилково негативне вимірювання виникає тоді, коли пацієнт набирає оцінки нижче за норму, а в дійсності він є хворим.

Діагностична значущість часто описується у термінах чутливості й специфічності тесту. Власне такі вимірювання беруть до уваги помилки, що здійснюються у прогнозуванні.

Чутливість – це вимірювання істинності позитивних оцінок або ймовірність того, що люди, котрі виявляють такий розлад, отримують оцінки вище, ніж вказані нормою.

Специфічність – це істинні негативні оцінки тесту, або ймовірність того, що люди, як не виявляють такого розладу, одержать бали нижче вказаної критичної оцінки.

Сенситивність є низькою, якщо тест надає багато помилкових негативних вимірювань, в той час, як специфічність є низькою, якщо тест надає забагато помилкових позитивних вимірювань.

Список використаних джерел

1. Breslau N, Davis G.C., Andreski P., Peterson E (1991). Traumatic events and post-traumatic stress disorder in an urban population of young adults. *Archives of General Psychiatry*, 4, 9, 216-222.
2. Breslau N., Kessler R.C., Chilcoat H.D., Schultz L.R., Davis G.C., Andreski P. (1998) Trauma and posttraumatic stress disorder in the community: The 1996 Detroit area survey of trauma. *Archives of General Psychiatry*, 55, 626-632.
3. Effective treatments for PTSD (2000). Practice Guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies. E.B.Foa, T.M.Keane, M.J.Friedman (Eds). New York, London: The Guilford Press.
4. Kessler R.G., Sonnega A., Bromet E., Hughes M., Nelson C.B. (1995) Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 52, 1048-1060.
5. Kilpatrick D., Edmonds C.N., Seymour A.K. (1992). Rape in America: A report to the nation. Arlington, VA: National Victims Center.
6. Norris F.H., Riad J.K.(1997). Standardized self-report measures of civilian trauma and posttraumatic stress disorder. In J.P.Wilson, T.M.Keane (Eds). *Assessing psychological trauma and PTSD* (pp. 7-42). New York:Guilford Press.

Коваль І.А.,

*докторка психологічних наук, професор,
професор кафедри медичної психології,
психосоматичної медицини та психотерапії
Національного медичного університету
імені О.О. Богомольця,
м. Київ, Україна*

ЗМІНИ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ПІДЛІТКІВ

Особистість – це форма існування психіки людини, яка є цілісністю, здатною до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ.

Психотравма та кардинальні зміни в житті істотно впливають на розвиток особистості підлітка.

Найбільш загальними, типовими психологічними ознаками для становлення особистості підлітка в екстремальних умовах виступає не лише поява якихось нових властивостей психіки, а й повернення до старих, філогенетично більш давніх рівнів психічної діяльності.

Травматичні події війни, насильство та загрози, які спричиняють вимушене переселення, чинять надзвичайно потужний негативний вплив на психіку дитини

Війна, загрози, біженство як особливі травмуючі ситуації в житті особистості активують систему значущих взаємин, вищих регуляторних механізмів, які виявляються у характерних способах сприйняття, переживань і оцінок, а також – в особливостях пристосувальної поведінки.

Дезорганізація соціального життя, викликана війною і біженством, іноді переживаються підлітком гостріше, ніж дорослою людиною. Тому сучасні принципи психотерапії значною мірою орієнтовані на мобілізацію і активацію резервів психіки підлітка.

Пристосування до нових умов життя, нового оточення, нових принципів взаємодії з оточенням, нова культура, нова мова значною мірою впливають на зміну психосоціальних факторів.

У таких випадках виникають складні взаємодії в системах „біженство і особистість”, „особистість і життєва ситуація”, які повинні бути гармонізовані за допомогою психокорекційних і психотерапевтичних методів.

Психологічний світ підлітка-біженця і його поведінка суттєво пов'язані з ієрархією в системі його стосунків, цінностей і мотивів, із взаємодією свідомого і несвідомого і механізмами психологічного захисту.

Таке розуміння дозволяє розкрити характерні взаємозв'язки його особистості, становлення і життєвої ситуації, які потребують від психолога взаємин з пацієнтом за типом „суб'єкт-суб'єкт”, замість „суб'єкт-об'єкт”.

Вузькопрофесійний, „технічний” підхід до підлітка перетворює його лише на пасивний об'єкт психодіагностичних і психотерапевтичних дій. Встановлення ж позитивного емоційного контакту, заснованого на принципі „партнерства” (розуміння і прийняття його як особистості), і сприйняття такого ставлення підлітком роблять його суб'єктом психотерапії, що бере активну участь у процесі формування та становлення особистості підлітка-біженця.

Саме тому психологи повинні застосовувати в процесі психокорекції та психотерапії підлітків-біженців розуміння того, що:

по-перше, весь розгляд медико-психологічних проблем повинен розгортатися на підґрунті цілісного підходу до особистості;

по-друге, лише розуміння психологічних аспектів існування і розвитку здорової особистості може розглядатися як початкова позиція у розумінні питань становлення особистості.

Lukashov O.O.,
кандидат економічних наук,
докторант кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля МОН,
м.Київ, Україна

ORGANIZATIONAL CONDITIONS FOR FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY OF INDIVIDUALS

It is becoming increasingly obvious that social changes caused by scientific and technological progress are acquiring not only positive, but also negative results. A moral component, such as responsibility, must underlie every human action, in which case the results of the activity will have positive effects.

Currently, the concept of “responsibility” is undergoing a transformation, which is due to changes in the quality of life, problems of educating young people, the individual’s attitude to society, to his own activities and its results. In this connection, the traditional understanding of responsibility requires rethinking on the part of domestic science.

The idea of “social responsibility” was developed in Western countries. The determinants of social responsibility are: mutual assistance, trust, cooperation. Nowadays, the phenomenon of social responsibility is gradually being understood: teachers are conducting research on the development and implementation of the principles of social responsibility; the essence of social responsibility and its structural components are revealed; the conditions of functioning and development are identified; questions are raised about the need to introduce social responsibility into the social management system.

An analysis of recent publications by scientists studying the phenomenon of social responsibility shows that the authors are more interested in the economic subjects of social responsibility. The government, business, and then society require the formation of new relationships in which each party takes responsibility for the conscientious (high-quality) performance of its duties, thereby solving the problem of creating a space of trust and mutual respect, providing each party with development opportunities.

The system is based on the fact that business takes responsibility for solving social problems, ensuring decent working conditions, the state initiates and provides benefits to socially responsible companies, improving the economic condition of the country and its image at the international level, but the implementation of all provisions of social responsibility and the receipt of each of its advantages becomes possible only with a responsible individual, who will become the basis for the implementation of theories of

social responsibility in society and will determine the formation of a socially responsible state.

It is noted that if social responsibility is considered as a systemic multi-level object, then the leading role in this system belongs to the personal level, and it is emphasized that other subjects of interaction should also be socially responsible: authorities, public organizations, etc.

Personality, its spiritual and cultural level, values and norms, consciousness, conscience and worldview determine the nature of the life activity of the person himself, his way of life, the direction of his activities and self-development. Therefore, it is the individual, as the subject of social transformations, who forms the system of relations in society, business, and the state, and his own future, the future of his family, and the future of the country depend only on him.

In this regard, the conclusion can be traced: society and personality are two connected, complementary parts, because there is no society without personality and there is no personality without society.

Thus, social responsibility is formed in each individual, but through the means of society (education, upbringing, legal requirements, etc.).

At the same time, the social responsibility of society is based on and depends on the social responsibility of each individual. It is noted that responsibility for certain activities acquires special importance in transitional societies that are in a state of maximum instability, when even the slightest fluctuations (or in this case, the actions of one person) can lead to undesirable social bifurcations.

At the same time, social responsibility is not an innate quality of an individual, but is formed under various life circumstances (in the family, in a school group, in a group of peers, during student years, at work, etc.). In addition, a survey conducted among students from educational institutions showed that young people do not consider social responsibility as an integral moral component and identify its manifestations (to a greater extent) only with the onset of professional activity. Students still note that social responsibility is not only professional, but also personal responsibility. At the same time, respondents demonstrate alienation from what is happening, not considering themselves responsible for what is happening outside their immediate environment and even in a microgroup.

Certain trends in the transformation of the concept of social responsibility among students are highlighted: the concept of "social responsibility" is recognized by students, but is not fully realized; the importance of the concept of social responsibility as a moral and cultural value has been reduced, with a tendency towards its devaluation and archaization; There is a process of destruction of the very complex phenomenon of social responsibility.

The low level of social responsibility of young people is becoming one of the main factors of failure in the labor market.

Recently, instability of young people in the workplace has been noted; so-called "flyers" are appearing, who can be characterized, on the one hand, as low-competent

specialists, and on the other, as specialists who cannot control themselves and their emotions in a team. Both are manifestations of unformed social responsibility among young people.

In these conditions, the task of pedagogical science becomes the creation of conditions for the formation and development of a socially responsible personality. Currently, modern society requires responsible relationships among each of its subjects of interaction; at the same time, a favorable social, regulatory, managerial, spiritual, value and information space for consolidating in the public consciousness a positive image of a socially responsible person has not been created and is not being created.

This situation can change only with significant changes in various structures of society, in the education system of educational institutions, as well as subject to the self-education of the person himself.

It is necessary to create situations in which the individual becomes aware of the inalienability and significance of social responsibility and his own importance in these processes.

It should be emphasized that the greatest responsibility falls on the individual himself, since he is a system-forming element of social responsibility at various levels (personal, social, business, government).

The successful implementation of the development of social responsibility in society depends on the work of each of its members, i.e., each individual, to improve themselves. It becomes obvious that government initiation of processes for the formation of social responsibility in society is necessary.

Therefore, for the formation and development of social responsibility it is necessary: to conduct educational work in educational institutions with the definition of the advantages of socially responsible behavior; involve the media in covering issues related to the social responsibility of the individual at all levels of interaction; assess the level of social responsibility in professional educational institutions; carry out scientific research on theoretical and practical aspects of social responsibility of subjects (from individuals to state institutions); contribute to the formation of ideological attitudes, standards for the development of socially responsible behavior in children and youth; initiate competitions on issues of social responsibility of the individual (as a student, as a professional, as a civil servant, as a business person, etc.); promote the spread of a system of state and public institutions whose activities are aimed at helping parents in the cultural, legal and business education of their children.

Мельник О. А.,
докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології
та історії психології імені В.А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДОТВОРЧОЇ ФУНКЦІЇ ПРАКТИКИ НА ТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Наукове підґрунтя правильного розуміння співвідношення природи, практики і культури складає соціальний спосіб життєдіяльності людей, продуктом якого виступає олюднена природа, світ матеріальної і духовної культури і сама людина.

Соціальна життєдіяльність є предметно-практичним перетворенням людьми зовнішньої природи у життєві засоби і умови свого існування. В той же час вона виступає процесом формування самого суспільного життя, включаючи дійсні і можливі форми її освоєння на практиці, пізнанні і світогляді. Як така соціальна життєдіяльність складає практичне ядро суспільної культури в цілому і світоглядної культури в особливості. Остання у найбільш узагальненій формі являє собою суспільно вироблену, сукупну здатність живої колективної діяльності щодо перетворення світу у відповідності з законами природи і суспільними потребами та цілями.

Суспільне життя, як відомо, є *практичним*. Це означає, по-перше, що практика складає сутність цього життя і, по-друге, що прояв, твердження і розуміння цього життя також знаходять своє вирішення в практиці. Людина, перетворюючи природу за допомогою практики, тим самим формує суспільно-соціальний спосіб життя, його визначену культурно-історичну форму.

Людське життя саме як *людське* сформоване соціальною працею і, відповідно, соціальність утворює сутність цього життя. Адже сама антропология людської істоти у відомій мірі також створена працею, є природно історичним синтезом природи і людської праці, синтезом, вибудованим не за принципом живого організму, а за механізмами існування колективної життєдіяльності, праці і соціального спілкування.

Тому суспільна діяльність проявляє не просто спосіб організменного життя людини; вона утворює саме це життя, його історично-конкретну форму і специфічну реальність.

Звідси соціальна сутність людини не просто надорганізмена надбудова, зовнішня щодо її природи. Вона вплетена в організм людини всесвітньо-історичним процесом діяльності і складає її внутрішню сутність.

У цьому полягає і складність розуміння проблеми сутності суспільного життя і разом з тим необхідність розглядання її у формі предметної соціальної практики, у котрій співвідношення людського життя і людської сутності складають єдність [1].

Поняття «природа» формується також історично і являє собою суспільне духовно практичне утворення. Воно відображає соціально-історичне, предметно-практичне узагальнення об'єктивної реальності за допомоги життєдіяльності роду. У долюдському бутті властивість матеріальної дійсності бути природою по відношенню до родової життєдіяльності і через неї.

Саме поняття «природа» позначає своєрідну межу життєдіяльності роду відносно об'єктивних умов його існування. Воно фіксує буття зовнішньої реальності по відношенню до внутрішньої життєдіяльності роду, в особливості того, що ця реальність є об'єктивною і незалежною. Тобто, власне сам практичний зв'язок життєдіяльності роду з зовнішніми умовами його існування і закарбовується в понятті «природа». Останнє відображає сукупність властивостей зовнішньої матеріальної реальності, що проявлені і узагальнені в процесі її взаємодії з колективною родовою життєдіяльністю.

Матеріальна дійсність не має своєї історії, вона абсолютна, вічна. Природа ж має свою історію у вигляді генезису сукупності тих об'єктивних умов земного буття матерії, котрі складають п'єдестал людського існування. Тому поняття «природа» акумулює і зовнішню щодо роду дійсність, і в той же час внутрішню реальність родового життя. Адже поняття «рід» - також духовний результат практичної взаємодії колективних кровноспоріднених зв'язків людей з зовнішніми матеріальними умовами їх життя. Воно відображає і зовнішню природу, і внутрішнє життя роду як визначений стан природи. Таким чином, поняття «рід» і «природа» характеризують визначений ракурс матеріальної спільності об'єктивного світу, спільності, котра реально виникає завдяки спільній колективній життєдіяльності людей на стик з зовнішньою матеріальною дійсністю, а також в середині колективного життя.

Поняття «рід» і «природа» відображають розчленування початкового синкретизму соціоприродніх зв'язків у процесі виокремлення людини із зовнішньої матеріальної дійсності й конституювання специфічної суспільно-історичної реальності. Причому вказані ступені слід розуміти не просторово-механістично, а діяльнісно-практично, як занурення роду всередину природи, як моменти самовизначення родової життєдіяльності і оточуючою його об'єктивною матеріальною дійсністю – природи. Тому родова життєдіяльність виступає і способом самовизначення людини у світі природи, і самовизначенням природи через життєдіяльність роду, у формі його буття.

Природа існує для людини як сукупність об'єктивних умов і всезагальний предмет людської праці, за допомогою котрого здійснюється суспільна життєдіяльність.

У якості об'єктивної умови і предметного засобу діяльності природа виступає арсеналом знарядь виробництва, джерелом природніх ресурсів і предметів споживання.

У єдності цих моментів вона утворює матеріальний субстрат суспільної життєдіяльності в цілому і в узагальненому вигляді проявляється як зовнішнє середовище.

Разом з тим природа – об'єктивний матеріальний початок в самій людині, її тілесна і родова організація, що включає ті природні процеси, котрі в них здійснюються.

У цьому розумінні поняття «природа» репрезентує внутрішнє середовище. Тут природа виступає визначаючою умовою людського існування, засобом до життя і самим людським життям.

Суспільна практика не замінює природу, а являє собою своєрідний спосіб, за допомогою якого людина асимілює природу, перетворюючи її в своє неорганічне тіло і в матеріальні фактори живої праці – засоби виробництва і людської здатності до праці.

Таким чином, людина, перетворюючи природу, проявляє її об'єктивні характеристики в якості предметно чуттєвих станів самої практики.

Вона освоює зовнішню природу, відтворює створює матеріальний і духовний світ суспільної культури й утверджує себе як природну і суспільну істоту.

Список використаних джерел

1. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В. Г. Табачковський, М.О.Булатов, Н. В. Хамітов та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.

Поклад І. М.,
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
провідна наукова співробітниця лабораторії
загальної психології та історії
психології ім. В.А. Роменця,
Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

РЕСУРСИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Однією з умов гармонійного розвитку особистості, її життєстійкості, умінню протистояти зовнішнім кризовим ситуаціям (війна, катастрофа, надзвичайна подія) та ефективного функціонування людини в бурхливому і постійно мінливому світі є органічне поєднання в ній таких якостей, як здатність адекватно реагувати на конкретні екстремальні життєві виклики, вміння конструктивно реагувати на ці зміни, перебудовуватися і, в остаточному підсумку, постійно позитивно змінюватися, саморозвиватися, тобто достатній ступінь адаптативності.

Існує низка визначень поняття «життєстійкість». Найбільш поширеним є розуміння цього поняття як здатності до розвитку, виживання і самостійного існування. Отже, життєстійкість – це здатність людини долати труднощі і перешкоди, виходячи з них більш сильною й досвідченою.

Наукові дослідження доводять, що кожна людина володіє необхідними ресурсами, які дають змогу їй впоратися із складною життєвою ситуацією.

Усі ресурси відповідно до їх ролі в регуляції процесів подолання стресу поділяють на кілька видів:

– Особистісні ресурси: включають в себе риси і установки, корисні для регуляції поведінки в різних стресогенних ситуаціях. До них відносять самоконтроль, самооцінку, власну ефективність тощо.

– Психологічні ресурси: когнітивні, психомоторні, емоційні, вольові та інші можливості людини, що здатні забезпечити вирішення проблеми або контролю емоцій.

– Професійні ресурси: достатній рівень знань, вмінь, навичок, досвіду, що ними володіє людина у вирішенні складних життєвих ситуацій.

– Соціальні ресурси: відображають рівень соціальної і моральної підтримки, життєві цінності, почуття власної гідності, віри в себе, впевненість, міжособистісні відносини та інші.

–Фізичні ресурси: включають в себе стан фізичного і психічного здоров'я, функціональних резервів організму.

–Матеріальні ресурси: рівень фінансового, житлового та іншого забезпечення людини.

Комплекс цих особистісних, психологічних, професійних, соціальних, матеріальних та фізичних ресурсів становить єдиний особистісний потенціал людини.

Поняття «адаптація» – одне з ключових у дослідженні живого організму, оскільки саме механізми адаптації, вироблені в результаті тривалої еволюції, забезпечують можливість існування організму в мінливих умовах середовища.

Як теоретичне поняття термін «адаптація» широко застосовується і в психології. Адаптація – динамічний процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку, продовжування роду.

Психічна адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, при якому особистість повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих ланцюгів.

Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні адекватних засобів і способів задоволення основних потреб, до яких належать:

- потреба в безпеці,
- фізіологічні потреби (у їжі, сні, відпочинку тощо),
- потреба в прийнятті та любові. Таким чином, адаптація – це процес, який реалізовується завдяки енергетичній, психологічній та моральній мобілізації людини відповідно вимогам середовища.

Можливості такої мобілізації та освоєння нових вимог неоднакові у різних людей. Тому спостерігаються індивідуальні особливості процесу адаптації, різниця в її якостях, швидкості, міцності і т. ін.

Форма адаптації залежить від змін зовнішнього або внутрішнього середовища. Процес адаптації може бути сприятливим або на зміну зовнішнього середовища, або на зміну внутрішнього середовища.

У першому випадку – це модифікація поведінкової активності, у другому – реорієнтація особистості.

Враховуючи все вищесказане, можна стверджувати, що будь-які зміни в параметрах життєвої ситуації ведуть до актуалізації адаптаційних ресурсів, достатність чи нестача яких забезпечують певний рівень життєстійкості особистості.

Отже, процес адаптації ґрунтується на розширенні знань та навичок, необхідних для правильної орієнтації, на вмінні управляти своєю поведінкою, на накопиченні досвіду практичних дій та на психологічній готовності до активних дій.

Список використаних джерел

1. Максименко С. Д. Психічна адаптація та здоров'я особистості: сучасний вимір. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 17 листоп. 2022 р.). Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 9–11. URL: <https://www.academia.edu/90981207>
2. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). Ереван: 1988. 264 с.
3. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. 300 с.

Родченкова І.В.,
докторантка,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля МОН,
м.Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ КРИТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Критична ситуація розгортається як така, в котрій суб'єкт стикається із неможливістю реалізації внутрішніх потреб власного життя (мотивів, устремлінь, цінностей, переконань тощо).

Звісно, що у науковому обігу критичні ситуації розподіляються на стрес, фрустрацію, конфлікт і кризу.

Менш висвітленими є поняття кризи. Найчастіше кризові ситуації визначаються через характеристики кризових ситуацій й загальні визначення симптоматики, як-то порушення балансу (психічного, емоційного й душевного). Проблеми фрустрації та конфлікту досліджені набагато глибше. Втім співвідношення між поняттями залишається не достатньо дослідженим.

Отже, виходячи саме з неможливості життєдіяльності особистості розкривається сутність поняття критичної ситуації. Тобто, життєва необхідність виявляється заблокованою завдяки тому, що наявні типи активності в особи не дозволяють вирішити завдання, пов'язані із зовнішніми та внутрішніми умовами життєдіяльності. Тобто, власне зовнішні й внутрішні умови, специфіка активності й життєва необхідність, такі критерії виокремлення критичних ситуацій.

Поняття «стрес» усталено визначається як неспецифічна відповідь організму на дію руйнівних агентів, що має прояв у симптомах загального адаптаційного синдрому. Р.Лазарус наголошує на психологічному стресі, що на відміну від фізіологічної стресової реакції ні шкідливість, є реакцією опосередкованою оцінкою загрози та захисними процесами.

Дж.Еверіл розглядає стрес, як втрату контролю або адекватної реакції при наявності значущості для особистості наслідків відмови від реагування. П.Фрес під стресом розуміє особливий вид емоційних ситуацій, в яких можуть з'явитися порушення адаптації. Тобто, головним моментом тут виступає неспецифічність ситуацій, що спричиняють стрес.

Ф.Є.Василюк акцентуючи увагу на неспецифічності стресу наполягає на визначенні «вітальності», що є виміром буття, який неможна відсторонити, «законом» якого є установка на тут-і-тепер задоволення.

Поняття «фрустрація» пов'язано із наявністю сильної мотивації стосовно бажання досягти мети й перешкоди на цьому шляху. Тому ситуації, що фруструють класифікуються за характером мотивів.

Так, А.Маслоу розрізняє базові психологічні потреби (у безпеці, повазі, любові), їх фрустрація носить патогенний характер. Перепони, що унеможливають досягнення мети можуть бути фізичними, біологічними, психологічними, соціокультурними.

Т.Дембо внутрішніми бар'єрами називала ті, що перешкоджають досягненню мети, а зовнішніми ті, що не дозволяють людині вийти із ситуації.

К.Левін, розкриваючи зовнішні перешкоди щодо керування дитиною розрізняє «соціологічні» (влада, якою оперує доросла людина через власну соціальну позицію) та «ідеологічні» (звернення до цінностей, що визнаються самою дитиною).

Поєднання сильної мотивації до досягнень й перешкод на шляху до них є необхідними умовами фрустрації. Ф.Є.Василюк виокремлює чотири типи форм поведінки, які спричиняють фрустрацію.

Перший тип, мотивопокладальний й керується власне метою, ще не є фрустраційним. Тут важливі власне внутрішні характеристики, тому що зовнішній вид поведінки не може говорити про наявність у суб'єкта стану фрустрації. Проте, індивід може застосовувати свідомо агресію, самоекзальтацію задля досягнення мети.

Така псевдофрустраційна поведінка може призвести до *другого типу*, свідомо створена істерика для досягнення мети приводить до того, що особа не може керувати собою. Контроль з боку вольових зусиль й свідомості втрачається.

Так поведінка не керується метою й втрачає статус цілеспрямованої дії, але зберігає статус засобу реалізації висхідного мотиву ситуації.

Для *третього типу* характерною є втрата зв'язку, через який від мотиву дії передається смисл. Особистість втрачає свідомий контроль над власною поведінкою і висхідним мотивом, хоча дії ще залишаються цілеспрямованими.

Четвертий тип, на думку К.Гольдштейна, має назву «катастрофічного». Така поведінка не керується ні волею, ані свідомістю особистості, вона дезорганізована і не має змістовно-сислового зв'язку з мотивом ситуації.

Отже, життєвий світ характеризується наявністю труднощів, а внутрішня необхідність – реалізація мотиву. Діяльнісне подолання труднощів на шляху «мотивоутворювальним» цілям виступає нормою такого життя, а специфічна для нього критична ситуація виникає через труднощі й стає нездоланною або переходить у неможливість.

Проблема конфлікту, передусім, методологічна. Прихильники психодинамічного напрямку визначають конфлікт через одночасну актуалізацію двох або більше мотивів. Біхевіористичний напрям розглядають конфлікт на підґрунті альтернативних можливостей реагування. З позицій когнітивної психології у конфлікті стикаються ідеї, бажання, цілі, цінності, тобто феномени свідомості.

Критична ситуація, в такий спосіб, пов'язана із ситуацією утруднення діяльності й неможливості її реалізації, так розгортається критична конфліктна подія, котра відбувається тоді, коли свідомість поступається перед суб'єктивним протиріччям мотивів, що неможна вирішити.

Криза, передусім, вивчалася провідними напрямами: теорія еволюції у вимірі індивідуальної адаптації; теорія досягнення й зростання людської мотивації; підхід до

розвитку людини з позиції життєвих циклів і інтересів щодо опанування екстремальними стресами.

Домінуючими ідеями є психоаналітична (психічний баланс й психологічний захист), гуманістичні ідеї К.Роджерса й теорія ролей.

Теоретично життєві події виступають як провідні, що впливають на розвиток кризи, якщо вони утворюють потенційну загрозу задля задоволення фундаментальних потреб.

Отже, фрустрації і конфлікт пов'язані із кризовими ситуаціями, що диференціюються за ступенем.

Криза може серйозно ускладнити реалізацію життєвого задуму, втім зберігається можливість відтворення перерваного кризою процесу життєдіяльності.

Також, власне криза, унеможлиблює реалізацію життєвого задуму.

За результатом переживання цієї неможливості відбувається трансформація особистості, її переструктурування й прийняття нового задуму життя, нових цінностей, нової життєвої стратегії, нового «образу-Я».

Сміла Н.В.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут психології
імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ

Вплив військових дій та пов'язаних з ними стресів – це ті фактори, що викликають негативні емоції та стани, які відображаються на усіх верстах населення. Емоції – одна з важливіших ознак психічних процесів, яка характеризує переживання людиною навколишньої дійсності, її ставлення до самої себе та до інших.

Вони мають велике значення у регулюванні психічних і соматичних процесів, бо являють собою інтегральний вираз зміненого тону нервово-психічної діяльності, що відображується на психіці й організмі людини.

Безперервні стресові перенавантаження можуть викликати виснаження нервової системи людини, що, в свою чергу, призведе до різноманітних соматичних і функціональних захворювань. Тому, відповідаючи на виклики сьогодення, актуальним питанням психології є проблема дослідження психоемоційних переживань стресових ситуацій та їх вплив на здоров'я людини.

В звичайному стані поведінка і діяльність людини не виявляють помітних ознак емоцій, хоча мають певний позитивний чи негативний відтінок. Але за особливих біологічних або соціально значущих обставин людина втрачає цей відносно стійкий стан – в неї виникають емоції, що характеризуються відхиленням від середнього психічного стану, що, в свою чергу, впливає на здоров'я в цілому.

Порушення психічного здоров'я зв'язані як із соматичними захворюваннями, так і з різноманітними несприятливими факторами, в тому числі негативними емоційними станами (стресами), що впливають на психіку людини і пов'язані з соціальними умовами. Дуже значимою серед них для нормального психосоціального розвитку особистості є забезпечення її емоційних потреб.

Важливим психологічним моментом в характеристиці емоцій є чітко виражене загальне позитивне переживання задоволення або негативне – незадоволення, які при достатній виразності супроводжуються різними змінами в організмі, насамперед змінами обміну речовин, дихання, серцево-судинної діяльності та іншими фізіологічними проявами.

Всі емоційні реакції, і не тільки на зовнішні впливи, на хвилюючі події та ситуації, а і на подразнення, що йдуть від власного тіла, а також на виникаючі в свідомості думки і уявлення, супроводжуються яскраво вираженими вегетативно-соматичними змінами.

Цей зв'язок емоцій з тілесними реакціями помічений вже давно. Такі зв'язки емоцій зі станом організму стали джерелом нині широко відомих психофізіологічних теорій емоцій.

Соматичні прояви емоцій помітно вирізняються у людей як в нормальному, так і в патологічному стані. Це залежить від загальної реактивності та збудливості тієї чи іншої системи організму. Функціональні зміни стану органів і організму в цілому є важливою складовою в біологічному виразі певної емоції.

Емоції не тільки можуть супроводжуватись зниженням рівня самовладання і усвідомлення. Переважно величезне напруження емоцій пов'язане з вищим рівнем діяльності особистості. Воно сприяє, як правило, творчим досягненням людини.

Характер емоційних реакцій, їх виразність залежать від властивостей особистості. Саме тому особливе місце займає питання про пристосування особистості і організму до емоцій та їх впливів.

Патологічні афективні реакції виникають зазвичай не у здорових людей, а, переважно, у особистостей патологічних (психопати, епілептоїди та ін.).

Підвищена афективна збудливість може бути властива також особам, що страждають невротичними станами, атеросклерозом та психозами.

Протилежну картину становить притуплення емоційності (більш чи менш виразна байдужість по відношенню до явищ і фактів життя). Особливі прояви емоційного стану виявляються при душевних захворюваннях, особливо при захворюванні психозами і неврозами, що викликає реакції і стани страху, тривоги, гніву. Це, в свою чергу, може викликатися також підвищенням тону симпатичної нервової системи.

Емоційні відносини характеризують емоційну вибірковість чи зв'язок емоцій певного характеру з певними особами, об'єктами чи процесами. Їх медичне значення полягає в тому, що вони можуть бути джерелом тяжких патогенних переживань, хворобливих станів, які, в свою чергу, можуть призвести до зміни стосунків між людьми.

Емоційні реакції в здоровій людини минають, залишаючи слід у формі їх умовнорефлекторного тимчасового зв'язку з ситуацією, в якій вони виникли. Але повторення подібних реакцій зміцнює схильність до виявлення певного виду емоцій (позитивних чи негативних, стеничних чи астеничних). Так, наприклад, повторна емоційна реакція страху викликає боягузтво (боязливість) як компонент характеру особистості.

До речі, з особливостями характеру тісно пов'язані причини виникнення емоцій та їх хворобливих проявів у людини. Особливості характеру, а відтак пов'язані з ними емоційні стосунки можуть стати джерелом патологічних емоцій, які можуть відігравати вирішальну роль у виникненні психогенних (як психічних, так і соматичних) порушень.

Обставини, в яких перебуває людина, можуть загострювати чи стишувати емоції. В зв'язку з цим у профілактиці різних захворювань і в психогігієні значна роль належить вихованню емоцій, регулюванню емоційної сфери особистості, забезпеченню

гармонійного співвідношення емоцій з інтелектом, волею, зміцненням самоконтролю тощо.

Отже, висловлене вище свідчить, що проблема емоцій, їх вплив на психічне і фізичне здоров'я людини - важлива проблема не тільки для психологів, психіатрів, невропатологів, а й для лікаря будь-якої спеціалізації, бо хворобу людини спричиняють не тільки біологічні, соціальні, а й психологічні фактори, зокрема емоції.

Список використаних джерел

1. Макаренко О. М. Гострі психологічні реакції людини на стресогенні події. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2005. Том 47. С. 45–49.
2. Михайлов Б. В. Розлади психіки і поведінки екстремально психологічного походження. Психічне здоров'я. 2015. № 2(47). С. 9–18.
3. Романчук О. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки та сучасні підходи до терапії. *НейроNEWS: психоневрологія і нейропсихіатрія*. № 1(36). 2012. С. 19–24.
4. Пріб Г.А., Дорожкін В.Р., Ткалич М.Г. Ортікова Н.В. Війна і ринок праці: психологічна допомога та супровід. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2022. № 2(25). С. 82–92.

Солодчук С. Є.,
молодша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології та
історії психології імені В. А. Роменця
Інституту психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID 0000-0003-2432-255X

КАСІТА ЯК ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

Резильєнтність розуміється як здатність людини або групи осіб долати серйозні труднощі й при цьому позитивно розвиватися (Ваништендаль, 2018).

Чимало наукових досліджень (Дж. Боннано, Т. Брітт, Е. Вернер, Н. Гармезі, С. Лютар, Дж. Девідсон, К. Коннор, А. Мастен, Дж. Річардсон, М. Руттер, Д. Фішер та ін.) дозволили виявити різні нюанси цієї концепції і зробити висновок про те, що йдеться про складний багатоаспектний феномен.

Однак практична діяльність потребувала не складних теоретичних конструкцій, а доступної технології у розвитку резильєнтності. Відповіддю на цю потребу стала модель касіти, запропонована Стефаном Ваніштендалем та Міжнародним католицьким бюро дитини (VICE).

Модель касіти (будиночка) була розроблена на основі практичного досвіду та мала виключно прикладне значення.

Процес розвитку резильєнтності дітей передбачав зменшення кількості факторів ризику та збільшення кількості захисних факторів (або факторів резильєнтності), символічно зображених у вигляді кімнат будиночка (рис. 1).

Заслуга цієї моделі полягала у зміщенні акцентів – від людини, що має проблеми, на особистість, яка має несподівані ресурси та духовний світ.

Запропонована модель проста й зрозуміла людям будь-якого віку, може використовуватися в різних випадках. Хоч вона розроблялась для практичної роботи з дітьми, але може застосовуватися і для дорослих.

Використання схеми касіти (рис. 1) може допомогти на початку роботи, але згодом цей будиночок краще малювати.

Малюючи касіту, можна з її допомогою вести бесіду, структурувати її. Вона дозволяє зобразити життя людини, виявити проблеми та оцінити ресурси.

Розвиток резильєнтності за допомогою касіти передбачає два етапи.

На *першому* етапі потрібно зрозуміти аспекти роботи для підтримки психологічної стійкості у конкретній ситуації. Надалі треба вирішити, над якими факторами резильєнтності потрібно працювати (вибрати конкретні кімнати).

В ідеалі можна працювати у всіх кімнатах, але це не завжди можливо, тому бажано визначити пріоритети в залежності від ситуації. Відтак перший етап можна вважати діагностичним, оскільки дозволяє прояснити основні напрямки подальшої роботи.

Рис. 1. Модель касіму (Stefan Vanistendael)

На *другому* етапі потрібно конкретизувати різні фактори резильєнтності, вказані в моделі. Образно кажучи, потрібно «обставити будинок меблями» (Ваништендаль, 2018). Для цього необхідно:

- А. сформулювати низку питань (щонайменше по одному на кімнату);
- Б. сформулювати ряд життєвих правил (щонайменше по одному на кімнату).

А. Приклади питань, що допомагають визначити фактори резильєнтності (кімнати касіти):

1. Безумовне прийняття людини такою, якою вона є
 - До кого ти звертаєшся, коли у тебе виникає серйозна проблема?
 - У кого ти почуваєшся, як удома?
 - Хто справді може тобі допомогти, коли тобі важко?
 - Які люди по-справжньому тобі допомогли в житті?
 - Хто тебе уважно вислуховував? А ти можеш вислухати іншого?

2. Набуття сенсу

- Як ти любиш проводити вільний час? Чому так?
- Що тобі здається по-справжньому гарним? Чому? Що ти відчуваєш, коли бачиш щось гарне?

- Яку відповідальність ти можеш узяти на себе? Як ти собі це конкретно уявляєш?
- Ти маєш плани на майбутнє? Які?
- Чим ти хотів би займатися в житті? І як ти думаєш цього досягти?
- Чи віриш ти в Бога? Чи в щось інше? Що це змінює у твоєму житті? - Чи тобі це допомагає у стосунках з іншими людьми?

- Чи любиш ти допомагати іншим? Як?
- Чи думаєш ти, що життя має мету? Якщо так, то яку?

3. Самоповага

- До чого ти маєш здібності?
- Що тебе дуже підтримує?
- Що тебе призводить до зневіри?

4. Навички

- Що ти вмієш робити добре?
- Хтось тобі вже дякував за це?
- Чи є щось, чому потрібно ще навчитися?
- Чого б ти ще хотів навчитися?

5. Гумор

- Коли ти смієшся від душі? Що викликає твій сміх?
- Ти сьогодні вже сміявся?
- Чи насміхався хтось над тобою? Якщо так, то що ти відчував у цей момент?

Вказані питання є орієнтовними, їх мета – спонукати сформулювати свої власні питання та пропрацювати у ситуаціях.

Б. Формулювання життєвих правил кожної кімнати касіти як спосіб переоцінки ситуацій та набуття нового досвіду:

1. Беззастережне визнання людини такою, якою вона є
 - Я маю право на помилку, тому що я можу вчитися на своїх помилках.
 - Ми прислухаємось один до одного.

2. Самоповага

- Ми прагнемо критикувати та виправляти інших лише позитивно.

3. Гумор

- Ти вже сміявся сьогодні?

Таким чином, касіта дозволяє діагностувати проблеми та виявляти ресурси у визначених сферах.

Звертаючи увагу на ресурси, ця модель дозволяє відмовитися бачити в людині лише проблеми та спонукає активно шукати наявний у неї потенціал. Засвоєння життєвих правил сприяє переосмисленню складних ситуацій та набуттю нового позитивного досвіду.

Застосування моделі касіти у формування резильєнтності надає наступні переваги (Джордано, 2022):

1. Модель касіти має *цілісну природу*: вона дозволяє враховувати складну, багатовимірну реальність, розглядає суб'єкта у певному контексті (в його оточенні, у сім'ї,

у відносинах із сусідами, друзями тощо) та дозволяє діагностувати проблеми й оцінювати ресурси в кожній сфері (у кожній «кімнаті»), залишаючись при цьому простою, зрозумілою та доступною.

2. Крім простого розуміння, образ будинку викликає у багатьох *емоційний відгук*, що дозволяє впроваджувати цю концепцію у конкретну людську реальність.

3. *Відкритість та гнучкість*: ця модель дозволяє спрямовувати бесіду, процес обговорення будь-якої проблеми, роблячи його відкритим, гнучким, з можливістю застосувати до багатьох ситуацій.

4. Касита дозволяє ввести у практичну діяльність дві *суперечливі вимоги*: з одного боку, пошук спільного у різних ситуаціях, а з іншого, пошук індивідуального. Кімнати касити є спільними елементами, а те, що конкретно робиться всередині кімнати, відображає особливість кожної ситуації. І все це відбувається в рамках однієї моделі.

5. *Архітектура будиночка не є застиглою структурою*: вона може змінюватися в залежності від конкретної ситуації та досвіду людей. Наприклад, якщо природа відіграє важливу роль для дітей, то довкола будиночка можна намалювати сад.

6. Касіту можна використовувати в різних галузях і застосовувати до різних професій, які дотичні до формування резильєнтності: педагоги, соціальні працівники, психіатри, психологи, опікуни тощо.

7. Цю вправу можна *виконувати індивідуально чи у групі* – у цьому випадку касита відображатиме досвід всіх членів групи.

Насамкінець слід зазначити, що якщо касіту використовувати з обережністю, то вона стане корисним, гнучким і практично безпечним інструментом роботи.

Список використаних джерел

1. Ваништендаль С. Резильєнтность на практике. Касита – простой инструмент работы для решения сложной задачи. Париж; Женева : Международное Католическое Бюро Ребенка, 2018. 85 с.

2. Резильєнтність: від натхнення до дії : історії життя, роздуми, досвід / упоряд. Джордано Ф. Париж – Женева : VICE, 2022. 141 с.

Торжевська Н. Р.,
аспірантка кафедри психології
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Постановка проблеми: протягом історії існування людства статево-рольова ідентифікація була визначена важливістю усвідомлення і сприйняття своєї статевої ролі в процесі розвитку. Однак, глобальні соціальні зрушення, зміна концепцій та шаблонів мислення в сфері гендеристики, теорій, методів дослідження гендеру, постулатів та стандартів, відповідно до яких сьогодні поняття «гендеру» все більше віддаляється від поняття «стать», набуваючи змісту процесу та результату самопізнання, соціальної і культурної ідентифікації індивідом себе у світі, вимагають нових досліджень, спрямованих на актуалізацію понятійного апарату в системі знань про гендерні ролі і процеси статево-рольової ідентифікації.

Мета дослідження: охарактеризувати основні проблеми дослідження гендерної ідентичності та порушень статево-рольової ідентифікації на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. В структурі самосвідомості особистості статево-рольова ідентифікація є однією з найбільш важливих складових на рівні з власним ім'ям, прагненням визнання, соціальним простором особистості і психологічним часом особистості. [7, С.65-87]

Дослідженню змісту, суті та складових статево-рольової ідентифікації присвячено величезну кількість наукових досліджень, зокрема таких видатних вчених, як З.Фрейд, К.Хорні, С.Бем, А.Адлер, К.Г.Юнг, Е.Еріксон. З середини 50-х років ХХ століття завдяки дослідникам Джону Мані [5] та Роберту Столлеру [3] в науковий обіг було введено поняття «гендеру», як соціального конструкту, що визначає психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, що виражаються через діяльність і характерні ознаки, які суспільство в певний історичний період вважає належними для жінок та чоловіків. [9, С.45]

Психологічні, соціальні, емоційні характеристики чоловіків і жінок, особливості вираження унікальних рис обох статей, етапи формування уявлення про себе, як про носія гендерних ролей досліджувались десятиліттями, створюючи понятійний та методологічний апарат який формувався на перетині психології, соціології, філософії, біології, педагогіки і ряду інших наукових дисциплін, об'єктом яких є людина і її взаємодія зі світом. Фундаментом цих досліджень була бінарна гендерна система як спосіб суспільного устрою, при якому стать і гендер поділяються на дві окремі та протилежні категорії (чоловіків та жінок). Відштовхуючись від цього базису гендерний

розвиток розглядався як набір соціально зумовлених варіантів статевих ролей та статево-рольової поведінки в процесі соціалізації. [4, С.92] Результатом статево-рольової соціалізації є формування статево-рольової ідентичності і опанування гендерною роллю – відповідно чоловічою або жіночою.

Однак, системні зрушення соціальних систем, орієнтація на максимальну свободу самовираження, гендерний лібералізм та розвиток постгендерних теорій призводять до змін в трактуванні поняття «гендер», який все більше розглядається як результат самопізнання, соціальної і культурної ідентифікації індивідом себе у світі. [8, С.416] Подальше віддалення поняття «стать» і «гендер» супроводжується руйнуванням зв'язків між цими поняттями, втратою залежності між ними, появою десятків небінарних гендерних ідентичностей, відмінності між якими часто важко ідентифікувати.

Все частіше поняття «гендер» використовується як соціальна стать, проте визначення поняття «соціальної статі» є дискусійним і на сьогоднішній день в науковій літературі немає єдиного підходу до тлумачення цього поняття. Тлумачення гендеру набувають одностороннього характеру, часто забарвленого ідеологією тих інституцій, які дають своє тлумачення. На сьогоднішній день поняття гендеру майже втратило зв'язок з поняттям «статі», перетворившись на сукупність соціальних репрезентацій, певну множину ідеально-духовних уявлень про відносини і ролі між людьми.

Таке одностороннє, неповне тлумачення гендеру, на жаль, не відповідає запитам науки і не дає можливість повноцінного вирішення задач, що стоять перед сучасною наукою. [1]

Поняття гендеру активно розвивається, змінюється і, на жаль, не завжди за умови достатнього наукового обґрунтування. Щорічно у вжиток, в тому числі і в науковій літературі вводяться кілька нових гендерних варіацій.

Дискусійний і хаотичний характер цих процесів, швидкі темпи соціальних змін, тиск з боку ліберально налаштованих ЗМІ і соціальних інститутів призводять до того, що замість розвитку процес дослідження гендерної ідентичності та статево-рольової ідентифікації гальмується, термінологічний апарат поповнюється поняттями, що не пройшли наукової апробації, виникає термінологічний шум, тобто штучне перевантаження тезаурусу вторинною, зайвою, повторюваною інформацією.

Висновки. Важливість і складність понять «гендеру», «гендерної ідентичності», «статево-рольової ідентифікації», їх значення в процесі пізнання людини і формування її світосприйняття вимагають від науковців в галузі психології, філософії, соціології, біології, лінгвістики, медицини та ряду інших наукових дисциплін, спрямованих на вивчення людини і суспільства, спільних зусиль, спрямованих на актуалізацію, систематизацію та уніфікацію понятійного і термінологічного апарату в галузі гендерних досліджень.

Створення єдиних, науково обґрунтованих механізмів, принципів, підходів, методів та інструментів, що описують сучасне розуміння гендеру, дозволять вивести на якісно новий рівень дослідження таких фундаментальних для кожної людини і для людства в цілому понять як «гендерна ідентичність» та «статево-рольова ідентифіка-

ція», унеможливають спекуляції в цій сфері та покладуть край необґрунтованим концепціям позанаукового характеру.

Список використаних джерел

1. Bodies in Resistance [Електронний ресурс] : Gender and Sexual Politics in the Age of Neoliberalism / edited by Wendy Harcourt. — 1st ed. 2017. — London : Palgrave Macmillan UK, 2017. — XXI, 362 p.

2. Gender and Family in European Economic Policy [Електронний ресурс] : Developments in the New Millennium / edited by Diana Auth, Jutta Hergenhan, Barbara Holland-Cunz. — 1st ed. 2017. — Cham : Springer International Publishing, 2017. — XVI, 267 p.

3. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. — New York, 1968

4. Козинець І.М. Статеворольова соціалізація та гендерна ідентичність особистості//Проблеми соціальної роботи. № 1 (1), 2012. – С.92-96

5. Кон И.С. Пол и гендер. Заметки о терминах [Электронный ресурс] / И.С. Кон // Андрология и генитальная хирургия. – 2004. – № 1–2. – Режим доступа: <http://www.gendermed.ru/public/36-gender.html>

6. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 10 – 29

7. Мухина В.С. Личность: Мифы и Реальность (Альтернативный взгляд. Системный подход. Инновационные аспекты). – 5-е изд., испр. и доп. – М., 2017. – 1088 с.

8. Отрадна О. А. Гендерные изменения в современном российском обществе [Текст] / О. А. Отрадна // Приоритеты и интересы современного общества : материалы Международной научно-практической конференции. – Астрахань, 2010. – С. 416–419

9. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – 336 с.

Турбан В.В.,
докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії
загальної психології та історії психології
імені В.А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ПРИ СТРЕСІ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ У ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Проведений теоретико-методологічний аналіз сучасних наукових підходів до вивчення проблеми соціально-психологічної підтримки осіб літнього віку показав, що цей феномен розглядається з різних позицій і характеризується як стратегія, процес, діяльність.

Проблема подолання важких життєвих ситуацій, наслідками яких є стрес, особливо у літньому віці, є вкрай актуальною. Крім того, слід наголосити, що тема, яка стосується можливостей соціально-психологічної підтримки людини, яка опинилася у стресовій ситуації, пов'язаній із життєвими труднощами, була і залишається актуальною.

Слід констатувати, що у дослідженнях учених приділяється увага моделям подолання стресу, викликаного важкими життєвими ситуаціями.

Одні дослідники віддають перевагу моделі, що розглядає подолання стресу як мінливу особливість особистості, що впливає на поведінку в широкому спектрі ситуацій (F. Blanchard-Fields, D. Dooley, S. Kobasa, A. Peggy, K. Rook, D. Shek, S. Taylor та ін.). Інші – приділяють увагу такій моделі, де подолання стресу оцінюється відносно певних стресових умов чи ситуацій (P. Лазарус, К. Левін, С. Фолкман, С. Carver, L. Pearlin, С. Schooler та ін.).

Наразі можна говорити про інтегративно-особистісно-ситуаційний підхід, згідно з яким на вибір копінг-зусиль в умовах стресу, впливають як особистісні, так і ситуаційні фактори (R. Moss, J. Schaefer та ін.).

Деякі автори, крім особистості суб'єкта та реальної ситуації, виділяють ще один важливий фактор – соціально-психологічну підтримку (D. Terry, H. Weber та ін.).

Зауважимо, що у психології існує декілька важливих концептуальних розмежувань щодо соціально-психологічної підтримки.

Соціально-психологічна підтримка розглядається як метаконструкт, що включає три компоненти: мережеві ресурси підтримки, підтримуючу поведінку та оцінки підтримки (A. Leppin, R. Schwartz та ін.).

Ці конструкти належать відповідно до мережі осіб, які надають допомогу, конкретних актів допомоги та оцінок таких ресурсів і допомоги з боку людини, яка перебуває у центрі розгляду.

Основними та найнадійнішими джерелами допомоги виступають родичі та друзі. Незамінна роль підтримки сім'ї при подоланні важкої ситуації відзначена в роботах Г. Боденман, Н. McCubbin та ін. У працях низки авторів (P. Dykstra, C. Gorte, A. Gupta, S. Wills та ін.) йдеться про важливість та необхідність підтримки оточуючих.

Вибір джерел соціально-психологічної підтримки формується під впливом особистісних факторів, серед яких особливе місце займають ціннісні орієнтації та самооцінка особистості.

Життєві цінності задають напрям діям і помислам особистості, служать зразками для оцінки та порівняння бажаного та дійсного.

Найбільш важливим структурним утворенням психології особистості, що значно впливає на її ставлення до системи запропонованих норм та правил поведінки, є самосвідомість.

Важливим елементом у структурі самосвідомості є самооцінка особистості, за допомогою якої відбувається регуляція її поведінки (S. Taylor та ін.).

Мережеві ресурси підтримки складаються з підтримки сім'ї, підтримки друзів та підтримки оточуючих.

Кожен вид підтримки треба розглядати диференційовано, адже, наприклад, підтримка сім'ї складається із підтримки дітей, батьків, чоловіка (жінки), сиблінгів, прабаб'яків та інших (далеких) родичів.

Підтримка друзів складається з допомоги близьких друзів, друзів за інтересами та приятелів.

Для з'ясування ролі оточуючих під час подолання важкої ситуації, зокрема, хвороби, диференційовано слід розглянути підтримку, що складається з допомоги колег по роботі, сусідів, професіоналів, незнайомих людей, соціального оточення, держави.

Основним джерелом інтересу до соціально-психологічної підтримки є її перспективність у ролі потенційно важливого чинника психологічного та фізичного благополуччя осіб літнього віку.

Загальноприйнятим є положення, згідно з яким поведінку визначає не ситуація, яка може бути описана об'єктивно або за узгодженою думкою кількох спостерігачів, а ситуація як вона дана у безпосередніх переживаннях суб'єкту.

Окрему увагу при розгляді проблеми соціально-психологічної підтримки осіб літнього віку слід приділити психологічному призначенню та класифікаціям копінг-механізмів.

Зазначимо, що загальноновизнаної класифікації копінг-механізмів немає. Вони поділяються дослідниками досить довільно (A. Billings, R. Moss, H. Weber та ін.).

Вченими розглядаються особистісні потенціали подолання важких ситуацій, серед яких відзначаються тип темпераменту, мотивацію досягнення, а також локус контролю (відповідальності) у важких ситуаціях.

Знову таки, особливе місце займають самооцінка та ціннісні орієнтації особистості.

Вченими описуються переваги та недоліки високої та низької самооцінки при подоланні важких ситуацій (S. Franzoi, S. Taylor), а також відзначається вплив ціннісних орієнтацій особистості на її поведінку.

Слід згадати теорії та підходи розгляду ієрархічної структури цінностей особистості (M. Rokeach та ін.).

Також, актуальним є питання різниці між чоловіками та жінками у способах подолання життєвих труднощів. Зазначимо, що статеві особливості копію, виявлені рядом авторів (F. Blanchard-Fields, D. Shek та ін.) можуть бути більшою мірою продуктом середовища, в якому перебувають чоловіки і жінки, ніж функцією статі.

При розгляді питання ефективності психологічного подолання зазначається, що найбільш дієвим виявляється використання кількох способів подолання негативних подій, а найбільш неефективною часто виступає стратегія уникнення.

Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити ресурсам соціально-психологічної підтримки, серед яких особлива увага має бути приділена сім'ї та друзям, незамінній ролі близьких людей при стресі літнього зрілого віку.

Адже, характеризуючи соціально-психологічну підтримку осіб літнього віку як особливий вид діяльності, наголошуємо, що її зміст обумовлений особливими соціально-психологічними характеристиками цих осіб, та включає дві взаємопов'язані та взаємозалежні складові: соціальну (відносини з соціумом) та власне психологічну (когнітивна, емоційно-вольова, мотиваційна та поведінкова сфери).

При цьому розгляд соціальної складової передбачає, що вона визначається такими позиціями, як медичний, психологічний та соціальний статус особистості.

Крім того, як зазначалося вище, вибір джерел соціально-психологічної підтримки формується під впливом особистісних факторів, серед яких особливе місце займають ціннісні орієнтації та самооцінка особистості.

Терещук А. Д.,
кандидатка психологічних наук, старша наукова
співробітниця, провідна наукова співробітниця,
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНА ПЕРЕДАЧА ТРАВМИ

Масові катастрофи бувають різними. Бувають стихійні лиха, такі як буря, цунамі, пожежі. Хоча лють природи викликає скорботу і тривогу у суспільстві, жертви цих масових руйнувань схильні в результаті приймати ці події як волю долі.

Зовсім інша група подій – масові травми внаслідок навмисних дій ворожих груп, що трапляються під час воєн та військових ситуацій. Коли масова травма є результатом таких умов, то є певний ворог або ворожа велика група, яка навмисно викликає у жертв стан болю, страждання та безпорадності.

Після масової травми, заподіяної людьми з іншою груповою ідентичністю, у членів великої групи спостерігатиметься поєднання наступних переживань, що розділяються ними (Volcan):

- 1) почуття віктимізації та перенесеної дегуманізації;
- 2) почуття явного болю, прихованого сорому та приниження внаслідок власної безпорадності;
- 3) почуття провини тих, хто вижив при загибелі інших;
- 4) нездатність до самоствердження;
- 5) зростання екстерналізацій/проекцій;
- 6) посилення «поганих» забобонів;
- 7) зростання нарцисичного інвестування в ідентичність великої групи;
- 8) заздрість до переважаючої сторони та (захисна) ідентифікація з нею;
- 9) складність, а то й нездатність оплакати втрати.

Травма неопрацьована успадковується та репродукується. «У психоаналітичній традиції травму визначають як настирливе повторення з ціллю фіксації суб'єкта на своїй травматизації. Досвід фіксується і репродукується. Тобто, травма – це досвід, який постійно повторюється. Щось, що не може змінитися (бути переосмисленим), називається травмою» (Кечур).

Фонагі пропонує засновану на теорії прихильності модель трансгенераційної передачі травми, натхненну успішним психоаналітичним лікуванням підлітка з обсессивно-компульсивним розладом, який був першою дитиною першої дочки людини, яка пережила Голокост – травма третього покоління (Fonagy, 1999).

Трансгенераційна передача травми опосередковується стосунками прив'язаності, в яких дитина отримує піклування від батьківської фігури, яка, через власний досвід

травматизації, здійснює його в лякаючий або переляканий спосіб (frightened or frightening caregiving.).

Відповідно в дитини формується дезорганізований стиль прив'язаності. Це робить дитину сприйнятливою до інтерналізації наборів ідей фігур прихильності (ідеї пов'язані із травмою), які залишаються неінтегрованими в структурі Я і не можуть бути відрефлексованими або ж неможливо думати про них - «застиглі спогади».

Вкладення травми тісно пов'язане з процесом ідентифікації, що спостерігається у дитинстві. По суті, його можна назвати навіть варіацією проєктивної ідентифікації, хоча у певному сенсі він суттєво відрізняється і від ідентифікації як такої, і від проєктивної ідентифікації (Vamik, Volkan).

При вкладанні «інший», доросла людина, активно «проштовхує» свої специфічні образи самості та інтерналізованих об'єктів у селф-репрезентацію дитини, що розвивається.

Вкладення в селф-репрезентацію дитини, що розвивається, мають власну «психічну реальність», пов'язану з тими завданнями, які вони повинні здійснити, і з несвідомими фантазіями вкладника. Діти так чи інакше або асимілюють те, що в них вкладається, ніби воно було «психологічним геном», або інкапсулюють це як «стороннє тіло». Хоча дитина, яка стає резервуаром, не є абсолютно пасивним партнером, проте це не вона була ініціатором передачі образів. Цей процес ініціює інший (дорослий).

Волкан вважає, що термін Кестенберга (Kestenberg, 1982) «передача наступним поколінням» стосується «вкладання» травматизованих образів. За допомогою «вкладання» той, хто його здійснює, екстерналізує свої проблематичні образи в селф-репрезентацію дитини, щоб від цих образів «звільнитися».

В інших випадках вкладники екстерналізують бажані або ідеалізовані образи, щоб зберегти їх "живими" у наступному поколінні. Епігенетичні дослідження, які з'являються все більше і більше, вказують на чіткі біологічні зміни, пов'язані з рівнем посттравматичного стресового розладу в батьків, а також було виявлено, що він передається дітям, чиї батьки пережили травму.

Встановлено, що біологічні маркери травми, які проявляються в рівнях кортизолу, змінах міленізації, впливають на експресію генів і передаються у спадок у наступному поколінні.

«Травма, на моє глибоке переконання, не є сукупністю горя, не є сукупністю болю. Травма є нерозділене переживання, коли людина перебуває всередині травми і ніхто не розділяє цю травму. Мені здається, що ми маємо перший в нашій екзистенції як спільноти досвід розділеного переживання. Ми за цих за цей період стали в центрі історії. Це означає, що світ розділяє наші переживання, – і це означає, що травма може бути подолана. Тобто трагедія може не стати травмою і ми можемо не повторити цей цикл. Ми не самі. І в цьому шанс вийти з замкненого кола» (Кечур).

Список використаних джерел

1. Кечур Р. Травми минулого і безпека майбутнього. <https://ucu.edu.ua/news/travmy-mynulogo-i-bezpeka-majbutnogo>
2. Vamik D. Volkan: (2012) *Psychoanalytic Technique Expanded: A Textbook on Psychoanalytic Treatment*.
3. Fonagy, P. (1999). The transgenerational transmission of holocaust trauma. *Attachment & Human Development*, 1(1), 92–114. doi:10.1080/14616739
4. Kestenberg, J.S. (1982) A metapsychological assessment based on an analysis of a survivor's child. In M. S. Bergmann & M. E. Jucovy (Eds), *Generations of the Holocaust* (pp. 137-158). New York: Columbia University Press900134041

Чудакова В.П.,
кандидатка психологічних наук,
старша наукова співробітниця
лабораторії загальної психології та
історії психології імені В.А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

**ПРІОРИТЕТНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ
«ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

Розвиток людської цивілізації – це фактично постійне впровадження окремих нововведень, здійснення різноманітних інновацій.

Певна частина інновацій є новими, тобто раніше не існувало аналогів таких винаходів і нововведень. Але значно більша її частина – це модифікації вже існуючих типів технологій, форм управління, способів та цілей діяльності.

У першому випадку – абсолютно нових нововведень – проблеми впровадження виникають у сфері самого нововведення, його структури, форм, принципів роботи тощо.

У другому випадку, окрім цього, виникають психологічні й організаційні проблеми, пов'язані з необхідністю «зруйнувати» старі форми діяльності, технології, структури управління.

Наявна система завжди «опирається» впровадженню новацій, що виявляється у періодичному поверненні до попередніх варіантів і форм діяльності. Головна причина очевидна – автоматизовані психологічні, управлінські та технологічні стереотипи діяльності вимагають значно менше зусиль ніж будь-яка інновація.

Для ефективного здійснення інноваційної діяльності необхідним є підвищення рівня внутрішньої і зовнішньої вмотивованості, значно більший об'єм особистої енергії, приріст ефективності діяльності внаслідок впровадження новацій, як «впливовий імпульс» до використання і засвоєння (до рівня вмінь) нових форм управління і технологій діяльності (Чудакова. В., 2016).

У процесі поточного дослідження нами з'ясовано, що на відміну від організаційно-управлінських і навчально-методичних аспектів інноваційної діяльності особистості персоналу освітніх організацій, психологічні аспекти проблеми процесів впровадження інновацій вивчені недостатньо і потребують поглибленого дослідження.

З-поміж основних напрямів такого дослідження мають бути, в першу чергу, психологічні закономірності та механізми самозміни, самовдосконалення і самоактуалізації особистості, які забезпечують використання нових форм діяльності та її

організації в ході здійснення інноваційних проектів, внутрішня й зовнішня мотивація особистісних змін, емоційно-почуттєвий, психологічний і функціональний стан людини в ході інноваційної діяльності, що потребують значної додаткової енергії.

У сучасних педагогічних, психологічних, соціально-психологічних, організаційно-психологічних дослідженнях виокремлюються в інноваційній діяльності наступні компоненти:

- ✓ філософський,
- ✓ креативний,
- ✓ мотиваційний,
- ✓ когнітивний,
- ✓ процесуальний,
- ✓ операційний,
- ✓ особистісний,
- ✓ рефлексивний,
- ✓ валеологічний,
- ✓ технологічний,
- ✓ мотиваційний,
- ✓ мотиваційно-орієнтаційний,
- ✓ змістовно-операційний,
- ✓ оцінювальний тощо.

Такі підходи, безумовно, розширюють і уточнюють зміст терміну «інноваційна діяльність особистості, розкривають з різних позицій якісні аспекти перебігу такої діяльності.

За результати нашого дослідження, ми вважаємо, що із психологічної і системної точок зору «інноваційна діяльність особистості персоналу освітніх організацій» – це не сумарне явище, а системний ефект взаємодії всієї сукупності «внутрішніх» та «зовнішніх» умов, чинників і факторів.

Зазначимо, що «на емпіричному рівні такі системні ефекти оцінюються засобами спеціалізованого статистичного методу – факторного аналізу, в якому виявлені головні компоненти (фактори) на емпіричному рівні виступають альтернативою семантичному (змістовному) узагальненню та відображують дійсну реально функціонуючу внутрішню структуру системи, що досліджується».

Також, нами виявлено, що: «водночас з якісним аналізом, вербальним визначенням змісту й співвідношення термінів, що відображують складову системи (інноваційної діяльності особистості персоналу освітніх організацій) на емпіричному рівні виконується вимір та оцінка зв'язків її складових.

Кореляційний аналіз визначає складові інноваційного процесу, які підвищують рівень цільових показників – критеріїв ефективності інноваційної діяльності.

Подальший *факторний аналіз* надає уявлення про конгломерати співіснуючих і детермінованих спільними чинниками емпіричних показників, що надає опис структури й організації властивостей та складових системи.

Фактори другого рівня дають уявлення про ієрархічну організацію системи» (Чудакова В.).

Нами з'ясовано, що сучасні психологічні теорії особистості пропонують значну кількість конструктів – характеристик, рис, властивостей, процесів, структур – для опису функціонування особистості людини. Частина з цих конструктів неможливо виміряти, теоретичний опис таких конструктів не передбачає можливості емпіричної перевірки.

Здійснений нами аналіз змісту різноманітних факторів інноваційної діяльності доводить, що досить незначна їх частина не пов'язана з психологією – фінансування, забезпечення навчальним обладнанням, побудова й ремонт приміщень тощо.

Більшість із них стосується спеціальних психолого-педагогічних професійних якостей особистості, особливостей психологічної атмосфери, що має сприяти інноваційній діяльності, системам відносин в колективі, психологічно правильної поведінки керівника в ході здійснення інноваційної діяльності, психологічно й психотерапевтично коректної взаємодії персоналу освітніх організацій між собою, та з учнями, психологічним обґрунтуванням нових методів навчання тощо.

Нами виявлено, що ефективність інноваційної діяльності (як інтегральний показник) у першому наближенні – це системний ефект взаємодії праксиологічної, гносеологічної (когнітивної), аксіологічної та афективної складових особистості.

Нами виявлено, що «за головними положеннями теорії систем внутрішні закономірності функціонування будь-якої системи мають відносно більший пріоритет порівняно з зовнішніми (Чудакова В., 2016).

Нами виявлено, що необхідно розрізняти складову «психологічної готовності до інноваційної діяльності», обумовлену взаємодією базових особистісних факторів (конституційних і особистісних рис тощо), і частину, що набувається шляхом «тренінгу» внаслідок багаторазового повторення (тренування) персоналом освітніх організацій інноваційних педагогічних дій.

Таким чином, «інноваційність» ми розглядаємо як окремий вектор, інтегруючого зміст сукупності показників ефективності інноваційної діяльності, та використаний як цільовий показник, що має бути максимізований використанням емпірично виявлених його зв'язків з іншими складовими особистості та закономірностей її функціонування в ході інноваційної діяльності.

Використання такого загального підходу до розв'язання проблеми дослідження уточнює місце і значущість змістовних складових здійснення інновацій конкретних груп факторів в системах зовнішніх і внутрішніх умов, чинників, що детермінують інноваційну діяльність (Чудакова В., 2016).

Отже, аналіз результатів поточного дослідження, виявив як найбільш прийнятну для вивчення проблеми особистісної детермінації «інноваційності» наступну послідовність:

- 1) емпірична побудова інтегрального показника «інноваційності», як цільового параметра;
- 2) психодіагностичне дослідження особистісних рис, мотивів, потреб й інших показників, що виступили у якості прогностичних змінних;
- 3) аналіз «інноваційності» у просторі базових рис особистості; виявлення і визначення рівнів і тенденції «інноваційності»;
- 4) порівняльний аналіз структури особистісних відмінностей у особистості персоналу освітніх організацій з підвищеною і зниженою «інноваційністю»;
- 5) розробка змісту спеціальної психологічної підготовки і тренінгу на основі інформації про особистісні чинники «інноваційності».

Список використаних джерел:

1. Чудакова В. П. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності: автореф. канд. психол. наук: спец. 19.00.10 / Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. / В. П. Чудакова. Київ. 2016. 24 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ЧудаковаВП%20%281%29.pdf>

Shevchenko O.L.,
здобувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна

THE PROBLEM OF STUDYING PROFESSIONAL WELL-BEING IN MODERN PSYCHOLOGY

The study of health issues is currently one of the priority areas of foreign and domestic psychology. The concept of “well-being” is accepted by the World Health Organization as the main criterion of health, which is considered as a state of complete physical, mental and social well-being.

The growing interest in studying the problem of psychological well-being of the individual is due, first of all, to the actively developing existential phenomenological and humanistic approaches to the study of personality and various aspects of its positive functioning. An additional impetus for the development of this topic was the emergence and development of positive psychology, within which the search for answers to questions about the subjective nature of happiness, well-being and satisfaction is being conducted.

The problem of studying professional well-being is at the intersection of two areas: labor psychology and organizational psychology, on the one hand, and the psychology of professional health, on the other.

The prospects for the development of these areas are, first of all, related to the possibility of realizing their “positive” potential, i.e. studying the organization and the workplace as a platform for addressing issues of protecting and promoting the health and psychological well-being of employees [1; 2].

However, it should be noted that, despite a wide range of theoretical approaches that are meaningfully related to the study of the phenomenon of subjective and/or psychological well-being of an individual, the problem of studying personal well-being in the context of professional activity has not yet received a holistic and systematic scientific analysis, both in domestic and foreign countries. psychology.

An analysis of domestic and foreign scientific publications allows us to say that one of the main methodological issues in the study of the phenomenon of well-being in psychology includes the problem of defining this concept, including the difficulties in trying to distinguish it from similar ones in content - related, but not identical in meaning - constructs (for example, life satisfaction, happiness and others).

Such polysemy, which characterizes the multivariate understanding of the meaning of a particular term, creates difficulties in generalizing the results presented in modern psychological research, as well as in defining other constructs containing this concept.

The phenomenon of “professional well-being” is relatively new to psychological science.

In Russian psychology, there are still very few publications examining individual well-being in the context of professional activity (including in the workplace or in an organizational context).

While in numerous studies presented in the English-language literature, there is significant diversity in terms describing this phenomenon: occupational well-being, employee well-being, work-related well-being, job-related well-being, well-being at work, well-being at workplace.

Also in the literature one can find references and descriptions of such psychological constructs that describe various aspects of a person’s positive functioning in organizational

and professional contexts, such as flow state and procedural motivation (intrinsic motivation), organizational loyalty (organizational commitment), and civic behavior (organizational citizenship). behavior), extra-role behavior, job involvement, passionate commitment, happiness at work and others.

The listed concepts are united by the fact that their description contains positive attitudes (attitudes, relationships) and positive experiences associated with activities (emotions, feelings, mood, flow states).

This reflects, on the one hand, the growing interest in this issue, and on the other hand, the diversity of principles and research paths, as well as the instability of the conceptual apparatus that is used in the area under consideration.

In Russian psychology, professional well-being is considered as a criterion of professional identity and as a characteristic of activity that may indicate the degree of its acceptability from the point of view of the motives and attitudes of the individual; as a process and state that integrally reflect the subject's life activity, its conditions and results, as well as the subject's attitude to the results of the activity; as an integral education, including awareness of the value and meaning of professional activity, the experience of positive emotions and feelings associated with the profession, and the relative absence of negative emotions; as a result of a specialist's focus on positive functioning in the conditions of professional activity, achieved through self-development of personal qualities, the result of which is the experience of satisfaction with its results.

Various approaches to defining the concept indicate the multifaceted nature of the problem of studying subjective well-being in the professional sphere.

In foreign psychology, one of the most famous approaches to the study of well-being in the context of professional activity is the model of professional well-being by Peter Warr, which was developed by analogy with the model of psychological well-being by Carol Ryff and considers well-being not as a whole, and in the context of professional activity, as determined by its conditions and content.

The author believes that the structure of professional well-being is formed by four primary components - emotional well-being, aspiration, autonomy and competence - which are then generalized into one integral indicator "overall functioning" (integrated functioning), characterizing the personality of a professional as a whole [3; 4].

Literature

1. Bakker A.B., Derks D. Positive Occupational Health Psychology. In: S. Leka, J. Houdmont (Eds.), Occupational health psychology: A key text. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. pp. 194–224.
2. Bakker A.B., Oerlemans W.G.M. Subjective well-being in organizations. In: K. Cameron, G. Spreitzer (Eds.), Handbook of Positive Organizational Scholarship. Oxford: Oxford University Press, 2011. pp. 178–189.
3. Warr P. The measurement of well-being and other aspects of mental health. Journal of Occupational Psychology, 1990, No. 63, 193–210. doi:10.1111/j.2044-8325.1990.tb00521.x
4. Warr P. Work, happiness, and unhappiness. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2007.

Наукове видання

**СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
У НЕВИЗНАЧЕНОМУ СВІТІ:
НАСЛІДКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**Збірник тез доповідей
Всеукраїнського наукового круглого столу**

(16 травня 2023 року)

Підписано до друку 30.11.23

